

Anmeldelser

Eli Fischer-Jørgensen: Tryk i ældre Dansk. Sammensætninger og Afledninger. Historisk-filosofiske Meddelelser 84. Det kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab. C. A. Reitzels Forlag, København 2001. 516 sider, heraf 20 siders engelsk summary og 1 sides engelsk abstract.

Hemmeligheden ved et langt liv er ikke at skylle fedtet af det hakkede kød under den varme hane eller forsage rødvin og andre af livets glæder, nej hemmeligheden består i at holde sig igang med interessante intellektuelle udfordringer. Det er den nu over 82-årige Eli Fischer-Jørgensen (herefter EFJ) og hendes bog om trykket i ældre dansk et levende bevis på. Den blev påbegyndt allerede i 1940'erne, da hun som uddannet cand. mag. i fransk og tysk var blevet lektor i fonetik. At hendes fag ikke var dansk – eller nordisk filologi, som det stadig hedder på Københavns Universitet – har ikke været en hæmsko, snarere tværtimod, idet EFJ har kunnet gå uhildet til værks uden at skulle forholde sig alt for personligt til koryfæerne eller de forskellige 'skoler' i dansk sprog.

Om bogens mere end 50 år lange tilblivelseshistorie skriver EFJ bl.a. i forordet: »på et tidspunkt omkring 1950 opgav jeg .. at beskrive udviklingen i dansk i sammenhæng med en fremstilling af forholdene i andre germanske sprog« (s. II + I). Men på den anden side ville det »være ærgerligt hvis hele den store materialsamling skulle være spildt, og en publikation ville i hvert fald spare andre der senere måtte blive interesseret i problemet, for en del arbejde« (s. II). For EFJ var det også et spørgsmål, om hendes arbejdsindsats skulle tage en fonetisk eller en filologisk drejning. Pensionsalderen, hvor det ikke længere drejer sig om at meritere sig i en bestemt retning, byder åbenbart på visse fordele! Med et lille glimt i øjet skriver EFJ da også, at hun for moderne dansks vedkommende er nødt til at rette sig efter *Den store danske Udtaleordbog* (Munksgaard 1991), da hendes »egen udtale .. undertiden [er] afvigende, lidt mere gammeldags« (s. 17).

Oprindelig skulle behandlingen altså have været bredere og indbefattet tysk, hollandsk, norsk og svensk. Det var der muligvis kommet megen lærdom ud af, men spørgsmålet er, om det ikke var blevet for meget og for uoverskueligt og endnu mere omfangsrigt. Nu må man så nøjes med at glæde sig over det, der er, og lade andre forskere om de andre sprog og den store sammenlignende tour de force.

Som undertitlen angiver, er det især sammensætninger og afledninger, EFJ ser på. Der er nemlig en forskel på, om der er tale om sammensætninger af to selvstændige ord, fx *regn + bue*, eller om der er tale om grundord med afledninger eller forstavelser, fx *for-*. Ikke overraskende kræver egentlige forstavelser derfor deres egen behandling. Hun går derudover traditionelt frem efter de tre hovedordklasser: substantiver, adjektiver og verber.

EFJ er i opposition til især den svenske Axel Kocks ideer om, at man skal tage urnordisk til hjælp for at beskrive den senere udvikling i nordisk. Men begge mener, at både svenske og danske tidligere havde mange flere sammensatte ord med

hovedtryk på andenstavelsen. Nu er det sidste så også efterprøvet for dansks vedkommende.

Bogens afsnit kan stort set læses hver for sig. Om bogens opbygning skriver EFJ selv:

Kapitel I indeholder en metrisk analyse koncentreret om digteren Anders Arrebo (17. årh.). .. Kapitel II behandler det 17. århundredes metrikere og grammatikere og deres prosodiske praksis. Kapitel III gør rede for hovedtrækkene af den metriske behandling af sammensætninger og afledninger indtil år 1900. Kapitel IV gennemgår metrikere og grammatikere i det 18. århundrede. .. Kapitel V behandler det 19. århundrede; og i Kapitel VI gives et systematisk resumé af resultatet af analyserne i Kapitel I-V (s. 3).

Den dovne læser skal dog ikke forledes til at tro, at kapitel VI er en nem lille mundfuld, for det fylder trods alt over 100 af bogens mere end 500 sider og har også udblik til især tysk og latinsk indflydelse. Den meget »matematiske« opbygning med hoved- og underpunkter af op til fjerde grad generer en humanist mere i indholdsfortegnelsen end i den løbende læsning. Men de fleste tekstbehandlingsprogrammer er som bekendt udtænkt af ingeniører, ikke af litterater eller sprogfolk!

Omslagets forside prydes af en akvarel af Regensens gård, mens den ene flap viser sort-hvide gengivelser af forfatterens egne tegninger efter samtidige stik eller malerier af tre af de omtalte forfattere.

Bogen er forsynet med over 40 instruktive tabeller, der siger mere end mange ord, fx om det procentuelle forhold mellem trykfordelingen af forskellige ordklasser hos de forskellige forfattere. Gefundenes Fressen, i alt fald for mig!

De mange registre over benyttede tekster, over grammatisk og metrisk terminologi, over ord og over personer fungerer godt, især er registrene over ord med tryk, der afviger fra nudansk, nyttige og overskuelige og med til at øge brugsværdien for den ikke specialinteresserede læzerskare. Den meget strikte behandling af ordklasserne substantiver, adjektiver og verber gør til gengæld, at man går forgæves i registrene efter småord som fx *udi*.

EFJ medtager mindre om de enkelte teoretikers terminologi og terminologihistorie, især den tysksprogede påvirkning, fx fra Clajus' *Prosodiae Johannis Claii Hertzbergensis libri tres de cognoscanda syllabarum quantitate & carminum ratione apud Latinos, Græcos & Hebræos* 1589, Opitz' *Buch von der deutschen Poeterey* 1624, Zesens *Scala Heliconis Tevtonici*, Amsterdam 1643 eller Schottels *Teutsche Verskunst* 1641. Det skyldes nok, at EFJ ser mere på praksis end på teori. Hun kan dog påpege, at metrikeren Judichær anvender ordene *accent* og *tone* »om ordenes akcent, metrisk akcent og melodiens akcent«, altså tre forskellige ting (s. 112).

Det nye i bogen er, at EFJ søger at tage både skønlitterære og især metriske teoretikere på ordet, når det drejer sig om at afgøre, hvordan trykket har ligget i et givent ord på et givent tidspunkt. To af kildeværkerne blev i øvrigt ikke offentliggjort i deres samtid, hvorfor deres direkte indflydelse ikke kan have været stor. Det drejer sig om Roskildes »teoribog«, *Prosodia danicæ Linguae* (1627, kendes i afskrift fra o. 1640, men først trykt 1953!), og Anders Arrebos posthumt udgiv-

ne epos *Hexaëmeron* (skrevet i 1630'erne, trykt af sønnen 1661). Til teoretikernes række føjes digtere som Kingo og Bording m. fl.

Ikke overraskende viser det sig, at en del ord tidligere formentlig har været udtalt anderledes end i dag. Den altdominerende forskel er, at langt flere sammensatte ord tidligere havde hovedtryk på 2.-leddet, hvor de i dag har det på 1.-leddet. For nogle ords vedkommende er der indicier for, at der over en kortere eller længere periode har været mulighed for flere forskellige udtaler. Denne mulighed var dog allerede 1600-tallets metrikere klar over. Fx anfører Roskilde, at et ord som *attrå* både har et »forkert« og et »rigtigt« tryk, og at det også er afhængigt af den sammenhæng, ordet står i (s. 89). En væsentlig del af de ord, der har »unormalt« tryk på dansk, dvs. på 2.-stavelsen, er – ikke overraskende – kirkelige ord som *annamme* eller *velsigne*, *almægtig* eller *langmodig* (s. 417). Eksempler på ord, hvor trykket ligger anderledes i dag, er fx *for'skel*, *for'del* (s. 101). *Brudgom* og *jomfru* går igen hos de fleste af 1600-tallets metrikere, oftest med tryk på 1.-leddet som i dag, men sjældent uden kommentar.

Det naturlige kunstneriske udgangspunkt er Anders Arrebos digtning, der er omhandlet i kapitel I. Arrebo er vigtig, fordi han meget bevidst tilstræbte en metrik med regelmæssig fordeling af stærkt og svagt betonedede stavelser. Dette ses allerede i de to versioner, han skrev over *Davids Psalter*, hvor udgaven fra 1627 udviser mange metriske forbedringer i forhold til udgaven fra 1623. Muligheden for at Arrebos søn, Christen Arrebo, der udgav *Hexaëmeron* posthumt i 1661, skulle have forbedret *Hexaëmeron* metrisk afvises ud fra ortografiske studier (s. 82-83).

En stor del af eksempelmaterialet stammer fra vers eller, om man vil, tekster i bunden form, hvad der gør pålideligheden af især det ældste materiale vekslende, hvilket EFJ også gør opmærksom på, »fordi det i enkelttilfælde blot kan dreje sig om forfatterens manglende evne til at indpasse ordet i verset« (s. 2). Det forholder sig jo således, at digterne fra midten af 1600-tallet og fremefter bliver stadigt dygtigere til at opretholde regelmæssig alternansen mellem trykstærke og tryksvage stavelser, eller hævede og sænkede, som EFJ oftest betegner dem. Hun får påvist, at der ikke altid er overensstemmelse mellem teori og praksis hos de mennesker, der gør den både i lærebøger og i digtning.

Et andet problem er, at teoretikerne, der i øvrigt alle var teologer af uddannelse, ikke altid skelner mellem, hvornår de taler om ordenes trykfordeling i daglig tale og hvornår der er tale om poetisk/rytmisk anvendelse af de forskellige ord. Også dette er EFJ opmærksom på, især når hun konkluderer.

1600-tallets teoretikere læses naturligvis efter *Danske Metrikere* b. I (København 1953, der ikke var udkommet, da EFJ påbegyndte sit arbejde!). En kender af dette værk vil måske undre sig over, at EFJ ikke omtaler Bertel Knudsen Aquilonius, der dog bringer mange eksempler på egen digtekunst i sammenhæng med sine teorier. Men da han krampagtigt søger at holde fast i de klassiske sprogs skelen mellem lange og korte stavelser i stedet for trykstærke og tryksvage, kan han jo ikke bruges. Til gengæld medtager EFJ Laurids Kok (ham med Danevirkevisen: Danmark dejligst vang og vænge) og grammatikeren Erik Pontoppidan.

For 1600-tallets vedkommende viser de metriske eksempler en større grad af vaklen (eller variation!) m.h.t. tostavellesord, især med partikler i forstavelsen, der ofte har hævning (trykstærkhed) på forstavelsen (ca. 90 % for substantivernes

vedkommende (se s. 499). Mest overraskende er det nok, at 1600-tallets teoretikere, hvad angår verber i praksis har en overvægt af formen $\sim$ –. Eneste undtagelse er Roskilde, der har o. $\frac{3}{4}$ af verberne som $\sim$. Gennemsnittet for resten af de undersøgte 1600-talstekster er 6 % som $\sim$ (se Tabel 17, s. 132).

Trestavelsesord frembyder et særligt problem, når man ser på eksempler fra poesi, der som regel er jambisk ($\sim$ –) eller trokæisk (– $\sim$). En lang række af danske trestavelsesord med tryk på første stavelse ville ellers let kunne opfattes som daktyler (– $\sim$ $\sim$). Dette kan ses i versemål som fx det arrebo'ske heksameter. Ellers finder man næsten ikke daktylisk poesi, og i jambisk/trokæisk vil man ofte se ordene anvendt som $\sim$ – $\sim$ (se Tabel 18 s. 135 og s. 501).

1700-tallets teoretikere har den fordel, at de samtidige digtere nu stort set uden problemer skelner i deres anvendelse af trykstærke og tryksvage stavelser, når de skriver vers.

Når vi når frem til 1800-tallet, er der to snese af grammatikere, hvis eksistens i det mindste jeg – med enkelte undtagelser som fx Rasmus Rask eller Harry Jespersen – indtil EFJ's bog var temmelig uvidende om.

For at underbygge hvordan praksis har været på et givet tidspunkt kan EFJ også inddrage lærebøger i dansk for udlændinge, fx danskeren Frederik Bajers *Kort Framställning af Danska Uttale* 1870, tyskeren Th. Möbius' *Dänische Formenlehre* 1871, P. Groths *A Danish and Dano-Norwegian Grammar* 1895 eller I.C. Poestions *Lehrbuch der dänischen Sprache für den Selbstunterricht* [1896].

Da jeg i øjeblikket arbejder på at færdiggøre en kommentar til *Danske Metrikere* b. I efter Aage Kabells efterladte og ufuldstændige udkast, samler min interesse for EFJ's bog sig særlig om kapitlerne I og II, her især II, der drejer sig om tryk i danske sammensætninger og afledninger hos grammatikere og metrikere i det 17. århundrede. Dette kapitel havde jeg det privilegium at se allerede i korrekturfasen.

EFJ har også haft adgang til Kabells efterladte udkast, og hun gør naturligvis flittig, men også kritisk brug af dem i kapitel II. For mig har det især været befriende at læse, hvordan EFJ tilbageviser Kabells teorier om omfanget af den prosodi, som Roskilderektoren Halveg skulle have efterladt sig, og som Peder Jensen Roskilde skulle have bygget sin *Prosodia linguæ Danica* fra 1627 på. At Halveg var den første prosodiske teoretiker herhjemme, står naturligvis stadig uantastet, for det har vi næsten samtidige vidnesbyrd om, hvis sandhedsværdi der ikke er nogen grund til at tvivle om:

Om Rhjmekonsten først blant os i vore Lande/
Halveggius skref lidt, men siden gaf for sande
Her Peder Præst af Fyn, en bedre smag der paa,
Saa mand den Rhjmekunst kand rettere forstaa.

Således står der nemlig i indledningen til Arrebos *Hexaëmeron*. Og hertil føjes i *Hexaëmeron* en randnote: Esbernus Nicolai Halvegius Rector olim Roeschildensis & Præceptor Dn. Petri Jani Pastoris Fionensis, qvi scripsit Prosodiam Danicam. [dvs.: Espen Nielsen Halveg, tidligere rektor i Roskilde og lærer for Hr. Peder Jensen på Fyn, som skrev *Prosodia Danica*]. Faktisk hed manden Niels Olufsen Halveg (1534-1590). For EFJ er der ikke meget, der tyder på, at det, Halveg

eventuelt har efterladt sig, kan være af noget større omfang. Citatet fra Arrebos *Hexaëmeron* taler da også blot om noget kortfattet: »Halveggius skref lidt...«. Ser man biografisk på det, ville Roskilde også kun have været 15 år, hvis Halveg i sit dødsår skulle have overdraget ham sin prosodi, hvilket ikke forekommer særlig sandsynligt.

EFJ's bog henvender sig først og fremmest til fagfolk med interesse for fonetik og/eller metrik. Men det lette og flydende sprog gør, at også den interesserede lægmand eller -kvinde vil kunne hente oplysninger her. Og den er et fund for alle metrisk interesserede, der måske ellers kunne lade sig friste til at tro, at et brud på den metriske orden i et givent digt skulle skærpe læserens opmærksomhed, således som fx Aarestrup mestrede det. Ved hjælp af EFJ's bog får læseren måske derimod en mulighed for at afgøre, hvordan et bestemt ord har været udtalt i digterens samtid eller om der har eksisteret flere lige gyldige udtalemuligheder. EFJ kommer til den konklusion, at de fleste af de undersøgte ord har været udtalt som i dag, enkelte har haft forskellige udtalemuligheder og i et fåtal af de sammensatte ord har trykket ligget anderledes end i dag, fx *regnbuen*, der kan have tryk på *bue*, fx hos Arrebo og hos Høysgaard (se s. 500 og 504).

Også sprogfolk uden for rigets grænser vil kunne have glæde af de mange eksempler og tabeller, ikke mindst dem, der inddrager fx tysk og hollandsk (fx Tabel 37 A + B + C + D, s. 429 ff).

Og jeg tror nok, at jeg nu ved, hvorfor man indimellem giver noget et tryk 'seksten og ikke et 'trykseksten. Det er, fordi det er uigennemsigtigt. Kom så ikke og sig, at sprogteori er kedeligt.

Vibeke A. Pedersen

Jørgen Fafner: *Digt og Form* (Dansk Verskunst I). København 1989. 254 s. 225 kr. Jørgen Fafner: *Dansk Vershistorie 1* (Dansk Verskunst II,1). København 1994. 375 s. 195 kr. Jørgen Fafner: *Dansk Vershistorie 2* (Dansk Verskunst II,2). København 2000. 526 s. 495 kr.

Udgivelsen af Jørgen Fafners store projekt *Dansk Verskunst* har været under vejs i over ti år. Det første bind, den teoretiske metrik *Digt og Form*, udkom i 1989. Det næste bind, førstebindet af *Dansk Vershistorie*, udkom i 1994. I 2000 udkom endelig vershistoriens andet bind, og skønt værkets fjerde bind (og tredje del) *Dansk Stroferegistrant* endnu ikke er udkommet, foreligger værket dermed i en stand, der tillader en egentlig vurdering af dets overordnede sammenhæng og karakter.

Med *Dansk Verskunst* har Jørgen Fafner endegyldigt fastslået sin position som en af de betydeligste danske videnskabelige versteoretikere nogensinde. Han er i udgangspunktet elev af den forrige generations store versforsker Arthur Arnholtz, hvis arbejde er en afgørende forudsætning for ham. Arnholtz' store indsats i versforskningen er samlet omkring disputatsen *Studier i poetisk og musikalsk Rymik* (København 1938), en række betydelige artikler og de to bind i *Dansk verslære* (København 1966 og 1972), der stadig er hyppigt citerede, og indtil

påbegyndelsen af *Dansk Verskunst* måtte Fafner trods sin ubetvivlelige indsats i beskrivelsen af den romantiske strofe i disputatsen *Strofer og strofebygning* (København 1964), og skønt han i snart en menneskealder havde været landets største kender af vershistorien, alligevel acceptere i et vist omfang stadig at være Arnholzs elev på dette område. Men *Dansk Verskunst* vender op og ned på den situation. Fafners tre – og forhåbentlig fire – bind placerer sig solidt som dét centrale værk i studiet af dansk verslære. Der går ingen vej uden om Fafners arbejde, skønt der givetvis går mange veje gennem det, og skønt det kan kritiseres og vil blive kritiseret fra mange forskellige vinkler. En sådan kritik er imidlertid småtskåren, hvis ikke den begynder med at anerkende, at *Dansk Verskunst* er et hovedværk i dansk retorisk og litterær forskning.

Ved fuldendelsen af andet halvbind lader værket sig efterhånden også anskue som helhed. Der er tale om et storslået forsøg på en udtømmende dækning af det behandlede område, som gennem adskillige radikale tilskæringer af materialet, en del af dem betinget af professorens standpunkt i retorikken og ikke i litteraturvidenskaben, har opnået en så tilpas snæver definition af emnet, at det har været muligt i overraskende vidt omfang at gennemføre fremstillingen med en afklaret begrebsdannelse og en gennemskuelig metodik. Hvad værket dermed har opgivet i analytisk perspektiv, har det vundet i præcision og i muligheden for at give en dækkende fremstilling af det valgte emne. Inden for sine egne grænser fremtræder *Dansk Verskunst* som et imponerende arbejde, men disse grænser er samtidig så tydelige, at man under læsningen uophørligt støder på dem, når værket afbryder, hvor man selv uden tøven ville gå videre. *Dansk Verskunst*s videnskabelige metodik er dokumenterende og systematiserende snarere end fortolkende, ligesom værket analytiske grundstørrelse netop er verset, teknisk betragtet. Det enkelte digtstykke inddrages som eksempel og i langt hovedparten af tilfældene, uden at Fafner medreflekterer digtets helhed eller for den sags skyld den citerede passages andre karakteristika i billeddannelse, tematik eller bevidsthedsform. Det er ikke muligt på baggrund af *Dansk Verskunst* at dømme om, i hvilket omfang Jørgen Fafner ville være i stand til at yde disse og andre alternative sider af digtekunsten retfærdighed, men som værket fremtræder, er der ingen tvivl om, at der er tale om et bevidst gennemført valg. *Dansk Vershistorie* er et videnskabeligt arbejde i den klassiske maner, en formalbeskrivelse af verset i megastørrelse, og den konsekvent gennemførte inddeling i paragraffer er kun den mindste del af denne beslutsomme metodik. Dermed bliver værket selvfølgelig begrænset af de snævre rammer, men samtidig er de formentlig forudsætningen for, at det overhovedet har kunnet gennemføres.

Den første og korteste del af *Dansk Verskunst* er en teoretisk fremstilling af principper og former inden for læren om versdannelse og strofebygning. I formuleret modsætning til den fodtællende metrik i Ernst von der Reckes *Principerne for den danske Verskunst efter dens historiske og systematiske Udvikling I-II* (København 1881) fremsætter Fafner en metrisk forståelse, der analyserer og organiserer materialet efter stavelsesantal, optaktsforhold og trykfordeling. Fordelen ved en sådan tilgang er, at den opretter en systematik, der ikke kræver, enten at ord hugges midt over i en rytmisk analyse, fordi de rækker hen over en fodgrænse, eller at den metriske analyse falder fra hinanden i »enkeltfodder«, fordi den forsøger metrisk at

gengive de figurer, som faktisk opstår, idet rytmen i et vers former sig efter ordene. Med Fafners notering kommer digtets puls og længde til at spille den afgørende rolle i analysen af det enkelte vers, og dermed bliver der en langt bedre overensstemmelse mellem analysen af verset og dets faktiske lydlige realisation, hvad der i forbindelse med et fænomen som verset, der netop i høj grad er en lydlig størrelse, må siges at være et afgørende skridt i retning af større deskriptiv præcision. Analysen tillader også Fafner tydeligere at identificere verskunstens grundlæggende »dualisme« som forholdet mellem metrik og rytme, hvor metrikken er det bagvedliggende skema, mens rytmen er den konkrete og varierede udfyldning af skemaet, der kan danne og nødvendigvis må danne forskellige lydlige mønstre alt efter, hvordan ordene holder forskellige stavelser sammen og skaber variation i fordelingen og tyngden af hoved- og bitryk fra vers til vers. Fafners beskrivelse af versets grundlæggende struktur er imponerende ved at være enkel i sin grundstruktur og omfattende i sin beskrivelsesevne, samtidig med at den vekselsvirker naturligt med velkendte verstekniske begreber som katalex, rim, cæsur, trykskifte, enjambement osv. Dermed skaber Fafner en præcis beskrivelsesbaggrund for sin gennemgang af form læren og sin indledende karakteristik af de traditionelle former, der skal blive stærkt udvidet i *Dansk Verskunsts* anden del. Disse gennemgange er vel mindre umiddelbart originale end vers læren, men de er stadigvæk velorganiserede, præcise og omfattende, den begrænsede plads taget i betragtning. Læseren stifter bekendtskab med tre grundlæggende typer af formdannelse, stikisk, der gentager en række ensbyggede vers uden at afgrænse dem til strofer, strofisk, der gentager et mønster af (ikke nødvendigvis ensbyggede) vers til et større, gentageligt metrisk mønster, og endelig rapsodisk, der kapriciøst sammenstiller korte og lange vers til en unik form, som i særlig grad tillader pointering. *Digt og Form* præsenterer også en mængde forskellige måder at bygge strofer op på, således symmetristrofer, kontraststrofer (herunder forskellige barformer), aggregering og pseudoaggregering. Dermed har Fafner etableret et præcist og detaljeret beskrivelsesapparat, der er den afgørende forudsætning for den store materialebeskrivelse i *Dansk Vershistorie* I-II.

Svagere synes Fafners systematiske fremstilling at stå i gengivelsen af det 20. århundredes frie versdannelser. Dette kan skyldes, at han ikke har haft det lange samliv med dem, som han har med den metriske digtekunst. Tilbage i disputatsen *Strofer og strofebygning* fra 1964 afviste han forholdsvis skarpt den nyeste poesi, idet han skrev følgende (jeg udelader to fodnoter, der ikke er af betydning her):

Indenfor æstetikken samlede emnekreds ser det da ud som om vi kan drage en grænse mellem de materialoplevede kunstarter (musik, lyrik, maleri, skulptur...) på den ene side og yngre, abstrakte genrer som roman og novelle på den anden side. I den første, også historisk set oprindelige gruppe er den fysiske substans (resp. forestillingen derom) primært inde i oplevelsesfeltet, medens den træder sekundært i baggrunden i de amaterialiserede genrer, der i øvrigt kan iagttages i en interessant historisk sammenhæng med den almindelige forskydning af poesiens naturlige, lydlige manifestationsart over imod en stigende betoning af de optiske og strengt taget væsensfremmede kvaliteter.¹

I *Dansk Verskunst* undlader Fafner klogelig at tale om romanen og novellen (ovenstående er ikke hans eneste besynderlighed om det emne i *Strofer og strofebygning*), og han har trukket sin ontologiske kritik af den moderne digtekunst i sig. Men han har samtidig bevaret den grundlæggende observation: At den moderne poesi i langt højere grad end den klassiske og den romantiske er visuelt orienteret. Da det netop er definitionen på det frie vers, at det »vrager et fast metrisk mønster, vælger éngangsformen i stedet for gentagelsesstrofen«², kan der ikke være nogen interaktion mellem rytme og metrum her. Til gengæld får digtets visuelle fremtræden en endnu betydeligere rolle. Den alene, og hverken rim eller rytme, markerer overgangen mellem to linjer (og bliver dermed også en af de vigtigste strukturerende faktor i digtets rytmik), og den alene skiller digtets forskellige afsnit fra hinanden. Videre kommer den også på en anden måde til at kunne danne større synlige mønstre, der kan indgå i en vekselvirkning med digtets rytmik og andre elementer. Denne betydning bliver så omfattende, at man måske kunne tale om sam- og modspillet mellem lydlig og grafisk fremtræden som den grundlæggende stilistiske dualisme i det frie vers. Så langt går Fafner aldrig, og han fastholder, at »ombrydningen er et overordentlig vigtigt stiliseringsmiddel, men det er ikke essentielt, ikke bestemmende for tekstens væsen som lyrik«,³ skønt slutningen ligger snublende nær, og han selv i en læsning af Ivan Malinowskis *Birkens sene pensel*, en af værkets få næsten helt gennemførte læsninger, har demonstreret en uløselig sammenhæng mellem den grafiske fremtræden og digtets rytme, tematik og billeddannelse. I øvrigt gør Fafner en række oplysende observationer i den moderne verslære, og han er – hvad der ligger i god forlængelse af værkets vægtlægning af den klassiske og romantiske digtekunst – særligt stærk i sin påpegning af de moderne digtes samspil med traditionen, men en egentlig, omfattende versstilistik i forhold til den moderne digtning på linje med den imponerende analysere af den metriske poesi når han ikke frem til.

Trods *Digt og Forms* åbenlyse kvaliteter, perspektiver og avancerede og perspektivrige vers- og strolære vil værkets anden del, de to bind i vershistorien, formentlig stå tilbage som *Dansk Verskunsts* centrale del. Med imponerende belæsthed og overblik fremstiller Fafner heri den danske vershistorie fra den metriske reforms brud med de mere løst komponerede digtformer i den folkesproglige middelalderpoesi helt frem til nutiden, hvor Fafner dog ikke synes at række meget længere i sin orientering end ca. 1970. Fordi emnet er snævert, og grænserne for Fafners interessefelt i forbindelse med det er tæt trukket, lykkes det at lave en fremstilling, der omfatter forbløffende meget af, hvad man kunne forlange af en vershistorie. En lang række helt afgørende elementer får en dækkende og – hvad der er mere overraskende – under de givne vilkår relativt udtømmende behandling.

Fremstillingsformen i *Dansk Vershistorie* er selvsagt i hovedsagen kronologisk. Værkets første bind omfatter en teoretisk indledning og fremstillingens to første bøger, »Formens erobring« og »lyrikkens frigørelse« med hovedvægten lagt i første bog, der omfatter mere end 200 sider mod anden bogs knap 100 sider. Dermed slutter *Dansk Vershistorie* 1 ved grænsen til romantikken, og det er den, som bliver hovedstykket i *Dansk Vershistorie* 2 (og i værket som helhed). Over 350 sider fylder værkets tredje bog om »Romantikens verskunst«, mens den fjerde, afsluttende bog, »Fra bundne til frie vers« dækker lige knap 100 sider,

hvoraf lige omkring 50 sider er afsat til de moderne frivers. Den kronologiske fremadskriden afbrydes dog ustandselig. Fafner bevæger sig med stor og selvfølgelig suverænitet i litteraturhistorien og følger igen og igen de forskellige formdannelser og formudviklinger, han beskriver, fremad i tid fra deres tilblivelsess tidspunkt. Således når han i en række tilfælde at dække flere hundrede års udvikling i disse lokale redegørelser, inden han igen vender tilbage til værkets overordnede kronologi. Et af de mest omfattende eksempler på dette er hans gennemgang af den danske aleksandrineres opkomst og udvikling, der falder ganske tidligt i førstebindet og står som et element i Fafners beskrivelse af den nye, internationalt orienterede barokke kunstpoesi i det syttende århundrede. Det kan diskuteres, om det er rigtigt af Fafner at behandle den her og ikke i det attende århundrede hos Holberg og Wessel, men Fafner neutraliserer problemet ved at følge aleksandrineren hele vejen op gennem historien på det sted i sin fremstilling, hvor dens første betydelige manifestation findes, således at bogen fører beskrivelsen helt frem til romantikernes opgør med og latterliggørelse af aleksandrinerens parykpoesi. Tilsvarende – om end den modsatte vej – får vi redegørelsen for nogle af de vigtige principper i den klassiske retorik og verslære, romantikerne brødes med, i begyndelsen af tredje bog i forbindelse med Fafners gennemgang af nybruddet. På dette punkt gives en omfattende beskrivelse, der på afgørende måder udvider den fremstilling af retorikken og verslæren, der findes tidligere i Fafners værk. Denne kronologiske frigjorthed betyder, at læsere, der ikke er i besiddelse af Fafners respektindgydende overblik, nogle gange kan miste fodfæstet, trods hans pædagogiske skrivestil, og at man under alle omstændigheder må indstille sig på, at værket er domineret af talløse spring i tid.

Fafners organisering af sit materiale er hans løsning på et altid nærværende kompositorisk problem, som der ikke findes nogen ideel vej rundt om. Da man ikke kan sige alting på en gang, er man i en litteraturhistorisk fremstilling altid nødt til holde visse elementer, som egentlig hører sammen, adskilte for at kunne behandle dem sammen med andre elementer, de også har en naturlig forbindelse med. En konsekvent kronologi havde på dette punkt også haft sine åbenlyse omkostninger, og uden at være ideel er Fafners løsning lige så god som så mange andre, og han selv besidder om nogen den suverænitet i beherskelsen af sit materiale, der lader ham gennemføre disse utallige spring frem og tilbage i tid uden at tabe overblikket. Et af de mest overbevisende og imponerende overblik i bogen er fra vershistoriens andet bind, hvor Fafner i tredje bogs andet kapitel formelt gennemgår romantikkens renæssance for middelalderverset og de folkelige former, men reelt både får karakteriseret middelalderverset og problemerne ved den moderne reception af dem og får ført beskrivelsen af disse friere versformer, samlet om knittelversets evigt slidstærke fireslagsrække, igennem såvel romantikken som naturalismen og helt frem til moderne tid, hvor Merete Onsbergs analyse af rapmusikkens lyrik som netop en art knittelvers bliver indføjet som det seneste led i Fafners fremstilling.⁴ Igen: Man havde vel gerne set disse oplysninger indplaceret i en mere stringent fremadskridende fremstilling, således at også den læser, der fx kun kom til værket for at finde oplysninger om middelalderpoesien, også havde kunnet finde dette kapitels helt centrale karakteristik af den, men samtidig fastholder Fafners komposition en række historiske forbindelser og fællestræk, som var forsvundet i en strengere kronologi.

Det forløb, *Fafner* fremstiller, er i en vis forstand velkendt for så vidt som det i det væsentligste løber parallelt med den almindelige litteraturhistorie og i et vist omfang er kendt fra andre litteraturhistoriers mere sporadiske vershistoriske beskrivelser. Værkets første bog beskriver udviklingen af den danske kunstpoesi fra tidligt i 1600-tallet og frem til ca. 1750. Den dansksprogede, førbarokke verskunst er præget af sin kunsthøshed, den tæller kun tryktoppe, er væsentligst skrevet i fireslagsrækker uden enjambement og rummer ingen mere avancerede strofebygninger. Denne kunsthøshed gør barokkens digtere og prosodikere op med, og nu opstår en streng form, der kun tillader absolut regelmæssighed i vers og strofedannelse, hvor den ældre poesis former nok lever videre (dog nu i regelbunden form), men der sker samtidig en voldsom udvidelse af det poetiske register. Der opstår en avanceret versifikation bygget med enjambementet (eller på fafnersk: bindingsstilen) i centrum og en langt mere kompleks strofedannelse med aggregering og sammensætning af uens led og nye rimmønstre, herunder selvfølgelig især krydsrimet. Samtidig bringes den dansksprogede digtekunst i nærmere kontakt med bevægelserne i en international verden, og dermed kommer betydelige former som sonetten og især aleksandrinen til Danmark. Digterne efter den metriske reform udelukker de blandede gangarter, altså de gangarter, der tillader en vekslen i antallet af trykssvage stavelser per trykstærk, selv når der er tale om faste blandinger. De er i alt væsentligt bisyllabiske i en regelmæssig vekslen mellem trykstærke og trykssvage stavelser, *Fafner* beskriver ligefrem dette fænomen som »alternationsloven«.⁵ Den jambiske gangart er tydeligt dominerende.

Skønt anden bog er værkets korteste, er årene omkring 1750 alligevel for *Fafner* det »vigtigste epokeskel i den nyere vershistorie«.⁶ Dette skel har umiddelbart mindre at gøre med verset betragtet som rent teknisk størrelse, skønt det får verstekniske følger både på kort og især på langt sigt. I stedet orienterer *Fafner* sig her efter et velkendt brud i kunstarternes historie, der resulterer i kunstnerens samfundsmæssige selvstændiggørelse, i opfattelsen af den kunstneriske skabelsesproces som et originalt og genialt arbejde, der ikke lader sig underlægge en i forvejen etableret regelæstetik, og dermed også i en subjektivering af kunsten, der i langt højere grad gør kunstneren til et særlig beåndet individ og hans værk til udtryk for denne individualitet. Også denne nye tendens orienterer sig efter klassiske forbilleder. Longinus' forestillinger om det sublime, der sprænger enhver regelbunden æstetik, vinder indpas bl.a. via Burke og Kant, og fortidens store påkaldes i formuleringen af en ny kunstnerisk selvbevidsthed. I vershistorien giver dette omslag sig især udtryk i en genoptagelse af heksameteret som episk versmål og af oden som central lyrisk formdannelse. Dette betyder et delvis brud med alternationsloven og med de rene gangarter. Det rimløse digt og den fast blandede gangart vinder et vist indpas i verskunsten. Heksameterets let variable og odens avancerede metriske mønstre bliver tidens fremmeste nye former, samtidig med at der – mindre i Danmark end i Tyskland – eksperimenteres med helt frie vers, Goethes »genivers«. Dog forbliver den vershistoriske arv fra barokken stadig stærkere end nybruddet, og de nye former forbliver foreløbig relativt isolerede i den danske vershistorie. *Fafner* noterer sig således i vanligt dokumenterende stil, at »Ewalds digte bevæger sig fortrinsvis i streng gangart. Udtrykt i tal er de 88% af den samlede lyriske produktion bisyllabisk (alternerende). Af de re-

sterende digte er noget over 7% trisyllabiske, medens noget under 5% er i blandede gangart«. ⁷

Fremstillingen af romantikkens verskunst i værkets tredje bog er vershistoriens hovedstykke. Statistisk set spiller de rene, alternerende gangarter stadigvæk hovedrollen, men der er nu blevet plads til en langt større variationsbredde, så Fafner nu endelig kan konstatere, at alternationsloven for alvor er blevet brudt. Samtidig kommer trokæiske former til at spille en stadig større rolle. I en skematisk opgørelse side 276 viser Fafner, at vi nu for første gang finder digtere, der vægter trokæiske strofer over de jambiske (Staffeldt og Grundtvig), og at alle de ni digtere, han her registrerer, har en betydeligt større andel trisyllabiske og blandede gangarter end Ewald. Kun Staffeldt har mindre end 25% ikke-alternerende digte. Man har stadig interessen for den klassiske digtekunst, men den suppleres nu med en optagethed af hjemlige former, der giver både eddadigningen, germanske strofeformer som nibelungenstrofen og folkevisedigtningen adgang til en fornyet virkning i kunstpoesien. Dermed vinder også de frit blandede gangarter indpas i varianter af knittelvers, middelaldervers og folkevisepasticher. Sangpoesien får en oplomstring, og der eksperimenteres med en række helt nye, sydlandske strofeformer og også hjemmelavede, originale former bliver hyppigere. Fafner registrerer og beskriver en veritabel eksplosion af forskellige former. Store, centrale kapitler beskriver »Romantikens folkelige verskunst«, »De germaniske strofer«, »Femfodsjamberne«, »De romanske strofer« og »Sangstroferne«, og en næsten uopfattelig variationsrigdom er fremlagt og analyseret. Som i andre kunstarter afsøges og gennearbejdes der i den lyriske romantik et stort stofområde, og der gennemføres en række formelle eksperimenter, der anspænder selve den metriske formdannelse som princip til det yderste – en forberedelse af friversets dominans i anden halvdel af det tyvende århundrede. Den frigørelse i forhold til regelæstetikken, der fandt sted i løbet af det 18. århundrede, udmønter sig som et meget mere eklektisk traditionsforhold, hvor det nu i højere grad er digteren selv, der sætter og bestemmer traditionsforholdet, snarere end som tidligere at lade sig bestemme af det. Bogen afsluttes med en summarisk gennemgang af først den romantistiske poesi, dernæst »senromantikken« hos J.P. Jacobsen og Holger Drachmann, og endelig den symbolistiske poesi, der i al sin claussenske magt, vælde og variationsrigdom her optræder under betegnelsen nyromantisk digtning og afhandles pauvert på knap 20 sider.

Den afsluttende fjerde bog om modernismens frie vers beskriver først de sene manifestationer af den metriske poesi i det 20. århundrede hos digtere som Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær, Tom Kristensen og Thorkild Bjørnvig og fortsætter med et historisk rids over »De frie rytmer: Friversenes ældre historie«, før Fafner endelig i fjerde bogs tredje kapitel når frem til de moderne frivers. Her og i de resterende to kapitler fylder den internationale digtekunst godt op, og man kan godt få den fornemmelse, at Fafners indlæsthed i en bredere europæisk tradition er mere overbevisende end hans kendskab til den nyeste danske lyrik. I beskrivelsen af friverset betoner Fafner som i *Digt og Form* særligt dets grafiske side. I en præcis sammenfatning fremhæver han tre forskellige former for stilisering, man kan finde gennem vershistorien, den rytmiske, der omformer sproget egne iboende rytmelementer til fattelige motiver, »buer af vekslende omfang«, ⁸ den metriske, der regulerer og former sproget til et systematisk, gentageligt

mønster, og endelig den optiske, der ved »opdeling (opbrydning) af teksten i sete verslinjer«⁹ former sproget grafisk. Den metriske og den frie poesi deler den rytmiske stilisering, der af samme grund af Fafner betegnes som »grundbegivenheden«,¹⁰ men adskiller sig på de andre områder. Den moderne digtekunst gennemfører en bevægelse væk fra den metriske og hen mod den optiske stilisering, hvor digtenes afsnit og form bliver synlig snarere end (umiddelbart) hørlig. Samtidig betoner Fafner, hvordan den moderne poesi forlader forestillingen om, at digtekunsten skal bevæge sig i et særlig poetisk sprog for i stedet at gøre en dyd ud af at »tilføre det idealistiske lyriske sprog træk fra omgangssproget«,¹¹ hvor opmærksomheden »samlers sig om det ordstof, som poesien hidtil havde afvist som fremmedlegemer«,¹² i en dobbelt bevægelse, hvor den høje poetiske tone nedbrydes, samtidig med at hverdagssproget bliver kunstnerisk opladet ved at blive organiseret og sat op som digt. En række andre træk i den modernistiske poesi, distancen, ironien og overblendingen, omtales også, om end relativt kortfattet.

I Fafners prioritering af stoffet skinner det tydeligt igennem, at romantikken alle dage har været hans arbejdsområde. Det skal indrømmes, at romantikken vershistorisk betragtet er en endnu mere central epoke end i den almindelige litteraturhistorie, og at en række af de vershistoriske udviklinger, der finder sted i romantikken, er mere komplicerede at beskrive end udviklingerne i nogle af de tidligere perioder. Det skal også medgives Fafner, at der netop i vershistoriens fremstilling af romantikken inddrages endnu mere stof fra andre vershistoriske epoker end ellers, fordi romantikken ses som en art historisk brændpunkt, hvor en række former fra fortiden genopvækkes og gives videre i fortolket skikkelse til eftertiden. Alligevel er det svært at acceptere, at behandlingen af den romantiske verskunst optager lige så meget plads i værket som hele den foregående historie, endda godt og vel. Og inden for romantikken er Oehlenschläger blevet så altdominerende, at man nogle gange kan have en fornemmelse af, at *Dansk Vershistorie 2* egentlig snarere er en afhandling om Oehlenschlägers verskunst set i et samtidsperspektiv. Daneskjalden, som Fafner jævnligt insisterer på at kalde ham, er måske den danske digter, hvis verskunst er mest eksperimenterende og original, men det ligner alligevel proportionsforvrængning; man kan ikke sige, Fafner gør nogen særlig indsats for at skjule, endsige afbalancere sine præferencer.

Fafners voldsomme prioritering af det romantiske stof lader sig i et vist omfang forsvare med den rent vers- og strotekniske vinkel, som er altdominerende i *Dansk Verskunst*, men det gør til gengæld ikke hans stedmoderlige behandling af friverset, der betyder, at hele den omfattende udvikling (og revolution!) i verskunsten efter romantikken afhandles på under 100 sider mod de mere end 350, han har afsat til romantikerne. Skulle man gøre en virkelig alvorlig indsigelse over for noget punkt i værket, måtte det være dette. Fafner fremstiller det (*Dansk Vershistorie 2*, 442ff.), som var alle afgørende udviklinger i friversets udformning ført til ende med Baudelaire, Rimbaud og Mallarmé, og dermed afsluttet ved indgangen til det 20. århundrede, der følgelig har været en vershistorisk stilstandsperiode. Dette er en så beslutsomt konstraintuitiv hævvelse, at Fafner enten skylder en mere gennemført dokumentation for påstanden eller en revision af den. Som den står, ligner den en lidt tyndbenet undskyldning for, at hans store vershistoriske indsats klinger ud omtrent samtidig med romantikken. Den spin- kelhed, som lod sig konstatere i Fafners teoretiske behandling af friverset i *Digit*

og *Form*, manifesterer sig med større tydelighed i hans historiske fremstilling, hvor selve hans udvalg af digtere set fra et nutidigt standpunkt i høj grad lader sig diskutere. Der synes at gå en grænse omkring år 1970, hvorefter digtere falder uden for Fafners synsfelt. *Dansk Vershistorie*s sidste bog omfatter tekster af gustaf munch-petersen, Robert Corydon, Erik Knudsen, Jørgen Sonne, Ivan Malinowski, Uffe Harder, Per Højholt og frem for alle Klaus Rifbjerg. Bjørnvigs friverspoesi får aldrig lov at slippe ind, og han efterlades dermed endnu en gang forbløffende nok i sit ungdomsforfatterskab, og hvad Højholt har skrevet efter 1970, synes også at være forsvundet.

Uden at tage noget fra nogen af disse digtere er der mange vershistoriske særtræk i den nyere og nyeste lyrik, Fafner dermed ikke har fået med. *Dansk Vershistorie* har intet at sige om arabeskerne hos digtere som Henrik Nordbrandt, Søren Ulrik Thomsen og Niels Frank, langformen hos Klaus Høeck, Dan Turell eller for den sags skyld Janus Kodal, førstnævnte Høecks besynderlige enjambementer, kassedigtene hos en hel serie moderne lyrikere herunder igen Søren Ulrik Thomsen og også Katrine Marie Guldager, Mikkel Thykiers lange, elegiske linjer, eller de grafiske eksperimenter hos Højholt og en række andre lyrikere bl.a. Simon Grottrian.

Dermed har Fafner i virkeligheden givet lidt op over for den umådelige opgave, det var at forholde sig til den nyere og nyeste danske litteratur, hvad der er forståeligt, men samtidig ærgerligt for de mange, der gerne havde set også disse træk inddraget i hans præcise systematiserende og karakteriserende fremstilling. Men det må nok konstateres, at Fafner først og fremmest er den metriske poesis suveræne beskriver, og at vi med afslutningskapitlet i *Digt og Form* og sidste bog af *Dansk Vershistorie* har fået, hvad han magtede at give i forhold til de frie vers. I værkets afslutning bemærker Fafner efter et ultrakort rids af systemdigtningen: »Vi må standse her og overlade den »postmodernistiske« digtergeneration til en senere beskrivelse«. ¹³ Det har han ret i, og skuffes man som yngre læser lidt, er det kun, fordi hans fremstilling af den metriske poesi er så berigende.

Den suverænitet, hvormed Fafner mestrer sit materiale, er rigtig nok imponerende, men den står også nogle gange i vejen for hans fremstilling. Vi mindre lærde kunne godt ønske os udførligere henvisninger til de utallige digte og andre citater, *Dansk Verskunst* inddrager, ligesom Fafner vist nogle gange lader sig forlede til at citere lidt vel frit efter sin i øvrigt forbløffende hukommelse. Det er således ikke fatalt, men dog nok let irriterende, når Fafner bemærker om Oehlschlägers folkevisedigtninger, at de »blev, som Grundtvig sagde, *klædte* (...) i *Sydens Glans, saa de ikke kendte sig selv deri*«. ¹⁴ Citatet stammer fra dedikationsdigtet *Til Adam Oehlschläger* fra Grundtvigs *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, det handler om Oehlschlägers gendigtninger af norrønt stof, ikke om hans folkevisegendigtninger, ¹⁵ og det lyder hos Grundtvig: »Du vakte den, men klædt i Sydens Glands, / Og stundum ei sig selv i sig den kendte.« ¹⁶ Dette er lidt generende, særligt fordi det fremstår, som om Fafner citerer direkte, med ældre retskrivning og markering af en udeladelse i »citatet«. Man kan ikke undgå at blive lidt utryk ved, hvordan forholdene egentlig er omkring de citater, man ikke umiddelbart har adgang til at efterse. ¹⁷ En tilsvarende vaklen lader sig også konstatere, når Fafner igen og igen henter beskrivelser af primærværker ud af sekundærttekster i stedet for selv at gå ad fontes. En sådan praksis er en farlig

potentiel fejlkilde, fordi forskeren, der ikke selv opsøger primærkilden, ikke kan gardere sig imod beskæringer eller misforståelser af primærmaterialet hos sin sekundærkilde. Samtidig er den generende for den læser, der måtte ønske selv at undersøge kilderne, fordi man tvinges til at gå gennem Fafners kilder i stedet for at kunne gå lige til primærteksterne. Irriterende kan det også være, at *Dansk Verskunst* har en tendens til at genbruge sine citater, så man fx får den samme ret lange passage fra Goethes *Dichtung und Wahrheit* citeret i *Dansk Vershistorie* 1 med kun 60 siders mellemrum og inden for samme bog (side 283 og 343). Hvorfor netop dette citat ikke må gengives på dansk, når nu selvsamme værk flere andre steder citeres fra Thyra Hammers danske oversættelse, er mig i øvrigt noget af en gåde.¹⁸ Til den muntre afdeling hører Fafners besvær med at huske, hvor vidt hans artikel i Modersmål-Selskabets årbog for 1995, *Det synlige sprog*, hedder »Billedkunst og retorik«, som det angives i tredje bogs andet kapitel (side 72) eller »Retorik og Billedkunst«, som der står på litteraturlisten (side 496).¹⁹

Disse svagheder hører måske sammen med selve den afslappede skrivestil, der gør, at man kommer gennem værket uden besvær. Teknisk vershistorie er en ganske krævende og i passager også støvet disciplin for humanistiske hjerner, og derfor er den mildt konverserende stil, Fafner anlægger gennem især vershistorien, en stor hjælp, fordi man gennem den kommer lettere til de mange og præcise oplysninger, værket afgiver. Og man er lige ved at tilgive Fafner hans vel letrindende pen, når han pludselig skriver om »den lærde magister Christe Lassen Tychonius«, at han »var veltalenhedsvirtuos i den barokke stil. En af hans ligprædikener varede tre og en halv time, men så måtte han også bæres ud af kirken«. ²⁰ En sådan anekdote har strengt taget ingen rimelig plads i en dansk vershistorie, og man har ingen anelse om, hvor Fafner kender den fra, men den gør unægtelig læsningen fornøjeligere.²¹

Den vaklende videnskabelige praksis i *Dansk Verskunst* berører, så vidt nærværende læser har kunnet se, ikke selve den tekniske fremstilling af verset, der er kernen i værket. Denne fremstilling er afhængig af Fafners evne til at systematisere og analysere forskellige verstyper og deres brug, og det er forholdsvis let at følge gennem værket og, så vidt jeg kan se, overbevisende både i sikkerhed og overblik. Men selv da er det desværre en alvorlig anke mod værket. Netop fordi det i intention og format er et standardværk i studiet af dansk verskunst, Fafner stræber imod at skrive, er det uheldigt, at han midt i sit store arbejde har sjusket så meget i forhold til også nært tilgrænsende områder. Han løber nemlig dermed den risiko at vildlede den interesserede, men ikke nødvendigvis særligt kyndige læser, værket også sigter imod, og han tvinger også den trænede læser til at holde på hat og briller undervejs. Det er irriterende for læsningen, at man hele tiden føler trang til at slå Fafners citater og realia efter. Det skulle netop være et adelsmærke for et standardværk af denne type, at læseren kunne læne sig tilbage og blive klogere uden at behøve at bekymre sig om den slags fundamentale problemer.

Betragtet som videnskabeligt arbejde har *Dansk Verskunst* en udpræget tendens mod det dokumenterende frem for det fortolkende. Dets videnskabelighed søger mod det beviselige faktum og den modsigelsesfrie systematik, og de forandringer og forskydninger i vershistorien, Fafner registrerer, lader sig demonstrere som

præcise, dokumenterbare udviklinger. Det spejler sig allerede i Fafners skrivestil, der er klar og enkel, i lange passager så transparent, som humanistisk videnskab overhovedet kan være, og blottet for enhver form for stilistisk krukkeri og maner. Fafner gør aldrig tingene sværere, end de er. Hvad hans værk bereder læseren af vanskeligheder, skyldes udelukkende emnets kompleksitet.

Denne videnskabelige tendens er en af værkets store styrker. Nogle gange er den decideret intimiderende, som når læseren udsættes for følgende stykke beslutsom dokumentation: »Den blandede versgang har en fremskudt plads hos Ingemann (38,2% af hans strofiske digte, mod 19,6% hos Oehlenschläger og 16,8% hos Grundtvig)«,²² men i et så usikkert og mangetydigt felt som litteraturvidenskaben er det svært at gøre indsigelse mod, at nogle prøver at komme så langt som muligt med en faktuel beskrivelse. Og bl.a. takket være forfatterens forbløffende overblik og evne til at holde hovedet køligt, lykkes det igennem de tre hidtil udgivne bind af *Dansk Verskunst* Fafner at komme langt. Litteraturhistorisk betragtet er det sjældent, Fafners beskrivelser fremtræder som overraskelser, men de er med til at udfylde og fuldstændiggøre billedet af de litteraturhistoriske epoker, og de supplerer den svaghed, der præger hidtidige fremstillinger på dette punkt. Som litterat føler man sig efter endt læsning godt klædt på til at vandre ud på verskunstens veje og vildveje og dermed også sikrere og bedre orienteret i litteraturhistorien, bredere betragtet.

Sådan som værket foreligger, er der imidlertid også væsentlige begrænsninger i Fafners metodik. Disse begrænsninger kan skyldes, at værket er skrevet af en retoriker og ikke af en litteraturforsker, men er også et udslag af den strenghed og konsekvens, hvormed værket er gennemført. Begrænsningerne har i alt væsentligt at gøre med Fafners tekstfortolkning eller mangel på samme: Det er udelukkende de danske vers, som er til behandling, ikke de digte, endsige de forfatter-skaber eller litteraturhistoriske sammenhænge, versene stammer fra. Hvad der er af karakteristikker af disse ting, der rækker ud over deres rolle i vershistorien, er enten i forvejen veletablerede kendsgerninger eller lidt usystematiske smagsdomme, der nok er både fornøjelige og åndfulde, men som dog også hensætter læseren noget til et tidligere punkt i den danske litteraturvidenskabs historie. En tilsvarende følelse får i hvert fald nærværende læser – skønt jeg på sin vis har sympati for synspunktet – når Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Blicher og Winther kan omtales som »nyere digtere«.²³

Denne begrænsning i værket er formentlig en nødvendig forudsætning både for dets gennemførelse og for dets mange kvaliteter. Det er ikke givet, at *Dansk Verskunst* kunne have været fuldført, hvis det litteraturvidenskabelige niveau og fortolkningsviljen i værket skulle have været på højde med dets metriske og alment vershistoriske overblik. Man kan måske også med rette overveje, hvor vidt et så klart begrebsapparat og en så præcis beskrivelse af de forskellige versformers udvikling og vekslen ikke har som en afgørende forudsætning, at alt, hvad der ikke strengt tilhører dette område, reduceres til et minimum, herunder også en række litteraturvidenskabelige emner med indlysende forbindelse til metrikken og vershistorien.

Men dermed består *Dansk Verskunsts* begrænsninger stadigvæk, og de må nødvendigvis tiltrække sig interesse. Når så meget, der indlysende hører sammen

med værkets emne, er udgrænset, må det være muligt at bringe Fafners fremstilling tilbage ind i den kontekst, hvorfra han mere eller mindre har isoleret den. Det rejser en række spørgsmål i begge retninger både fra litteraturhistorien til vershistorien og fra vershistorien til litteraturhistorien. Nogle enkelte af disse skal skitseres.

For det første er der sider af sit eget emne, Fafner har nedtonet til fordel for andre. Den overordnede formhistorie er hans gebet, og den individuelle verstekniske beskrivelse af litteraturhistoriens store verskunstnere (med Oehlenschläger og til dels Grundtvig som undtagelser) må træde tilbage. Det kunne der eller være trukket interessante pointer ud af. Et par eksempler fra det 17. århundrede kunne være dels udviklingen fra Anders Arrebos kamp med materialet til Anders Bornings naturlige mesterskab over det, hvor metret er blevet en hjælp snarere end en udfordring. Fafner har det med, men der er meget tilbage – også vershistorisk – at sige om det emne. Et andet eksempel kunne være modstillingen mellem regelæstetikens mindre digtere og dens mestre, der kunne være brugt som illustration af, hvori kunsten i regelbundetheden bestod. Dette kunne også være illustreret i Kingos suveræne evne til at bevæge sig ind i en hvilken som helst samtidig konvention og bruge den originalt.

Et andet rent vershistorisk element, Fafner nedtoner, er versifikation. Undersøgelsen af, hvordan digterne konkret udfylder, benytter, støtter sig til, undergraver, leger med, kæmper imod eller akcentuerer et givent versmål er til dels forsømt i *Dansk Verskunst*. Fafners tydeligste versifikatoriske overvejelse er hans beskrivelse af, hvordan digtene fører syntaksen i forhold til metret, som væsentligst indskrænker sig til en skelnen mellem linjestilen, der har sammenfald mellem syntaks og vers, og bindingsstilen, der fører syntaksen over versgrænsen. Det er en skelnen, der er oplysende i mange sammenhænge, men også ofte et vel unuanceret redskab i den konkrete analyse. En større fokusering på disse ting havde givet digtere som Brorson og Claussen, der i særdeleshed mestrer versifikationen, den plads i værket, de fortjener, men ikke helt har fået. Jeg havde meget gerne læst Fafners forklaring på forskellene i versifikation mellem reformatidens og det 18. århundredes rene gangarter i bindingsstil. For en mere analytisk betragtning er der også masser af urørt materiale på dette område. Et eksempel blandt utallige:

Brorson stiller sig en overraskende avanceret versifikatorisk opgave, når han vælger at skrive sin – ikke særligt folkevisagtige – folkevisepastiche *Goliath drog fra Gath*. Versmålet her er en simpel repetition af et langvers:

– x – / – x –	a a
– x – x – x –	a

Dette langvers ligner eddalangverset i *fornyrðislag* og *ljóðaháttur*, hvad der ikke er helt usandsynligt i forbindelse med Brorson (og Goliath omtales da også på oldnordisk maner som en »Jette« andetsteds i digtet). Men langverset er hos Brorson selvfølgelig enderimet og gennemreguleret både hvad angår rimmønstret og stavelsestallet.²⁴ Denne regulering har imidlertid frataget selve versmålet dets spændstighed. Mønstret gentages således uforandret elleve gange i hvert af digtets to strofer, hvad der gør dets metrik til en ren prokrustesseng. At hvert andet

langvers står indrykket, er en rent grafisk effekt, der ikke betyder nogen metrisk variation. Der skal hele tiden rimes, de konstante sammenstød mellem trykstærke stavelser stopper digtets fremdrift, og enhver mening eller billeddannelse skal klemmes ned i disse ultrakorte vers, samtidig med at repetitionen – og dermed stivbenetheden – hele tiden lurer på digteren. Men Brorson lægger sig ubesværet oven på sit versmål, så der af alle dets bindinger bliver en indlysende elegance og bevægelighed. Et af midlerne til dette er netop føringen af syntaksen over meteret, hvor han demonstrerer en forbløffende opfindsomhed og rigdom i evnen til at variere på stadigt nye måder. Et eksempel kunne være følgende passage fra anden strofe:

David bad: HErre lad
 Det nu lykkes! dermed glad
 Gjør et hvast Slynge-Kast
 Stenen blev i Panden fast.

Der er fire sætninger i denne korte passage. Den første føres kun frem til cæsuren i første kortvers og omfatter altså kun et halvt vers. Den næste omfatter et helt kortvers, men er ført hen over et versskift, således at der er både grafisk og metrisk spænding ved versovergangen, mens der til gengæld gennem syntaksen er et skifte efter netop den fjerde stavelse, der er udeladt som cæsurpause i første kortvers, således at omslaget i syntaksen og kontinuiteten i metrummet spilles ud mod hinanden, hvad der forhøjes af, at der netop er en pause på dette sted i de ulige kortvers. Den tredje sætning omfatter til gengæld halvandet kortvers, nemlig halvdelen af vers to og hele vers tre, således at der er en stigende sætningslængde gennem de første tre sætninger. Den gentager enjambementet fra foregående sætning, men lidt mindre kraftigt, idet der er et større meningsmæssigt ophold mellem »dermed glad« og »Gjør et hvast«, end mellem »lad« og »Det«. Samtidig holder dette enjambement de to langvers sammen ved at række hen over grænsen mellem dem og udfordrer cæsuren ved at lave en stærk syntaktisk binding hen over den, hvorved der i den praktiske udfyldning af verset er en spænding mellem den tydeligt understregede cæsur i første kortvers og den antydningssvis neutraliserede cæsur i tredje. Det sidste kortvers er en syntaktisk helhed i sig selv, der netop bliver pointeret op imod det slyngede forløb i det foregående. Dermed er den metriske figur bragt til ende, og Brorson er metrisk set tilbage ved sit udgangspunkt, uden på noget tidspunkt at have haft identitet mellem langvers og syntaks, hvad der dog er andre steder i *Goliath drog fra Gath*, da digtet naturligvis heller ikke lader den mulighed ubrugt.

Samtidig står også det spørgsmål tilbage, hvilket nyt lys over vershistorien, der kastes, når man også stiller spørgsmål til den, som overskrider den teknisk-formelle beskrivelse, der er hovedlinjen i *Dansk Verskunst*? Fafner gør det sådan set igen og igen, men han fører ikke bevægelsen igennem. Alle de vershistoriske fænomener, Fafner beskriver, er tæt forbundet med andre træk i litteraturhistorien og kan derfor også gøres til genstand for videre undersøgelser. Hvordan forbinder verset sig med billeddannelsen eller tematikken, og i hvilket omfang er intertekstuelle forhold mellem forskellige digte gennemført eller blot markeret i versmålet. Holbergs aleksandrinere i *Peder Paars* er mere end blot sjuskede, de

er direkte stil- og ideologiundergravende. Grundtvigs genbrug af Kingos versmål er fulde af beundring, men også fulde af afstandtagen. Thøger Larsen gen- og nedskriver Brorsons *Her vil ties, her vil bies* i selve versmålet til sit digt *Strandvalmue*.²⁵ Der er ikke noget fastlagt i Fafners vershistoriske afgrænsning af sit emne, der forhindrer ham i at inddrage denne type problemstillinger, men den grad af tekstanalytisk detaljeforskning, det i de fleste tilfælde ville kræve, ligger hinsides, hvad Fafner metodisk tillader sig selv igennem *Dansk Verskunst*. Eksempelmaterialet i *Dansk Verskunst* er kæmpemæssigt, og det behandles med stor kyndighed og på sin vis også med stor grundighed, for så vidt som det omhyggeligt indskrives i vershistoriens lange sammenhæng og beskrives med udgangspunkt i den omhyggeligt gennemarbejdede metodik fra *Digt og Form*. Men samtidig er det ikke til at komme uden om, at hvert enkelt eksempel overstås forbløffende hurtigt som regel bare med et par linjer, hvis da overhovedet det. Det kortfattede analyseeksempel, jeg har givet ovenfor, konkurrerer i længde ubesværet med de mere omfattende af Fafners beskrivelser. Denne manglende analytiske dybde i forhold til enkeltteksemplerne betyder, at det stadig efter endt læsning ikke står klart, hvor langt man som læser kan komme i forhold til sine tekster med Fafners versanalytiske apparat. Det er eminent til at begribe en ydre form, men i hvilket omfang lader det sig på en meningsfuld måde forbinde med en mere omfattende tekstanalytisk interesse? Og hvordan gør man det? Disse spørgsmål besvarer Fafner aldrig, hverken teoretisk eller ved at demonstrere det i praktisk analyse. Nye forskere kan begynde her!

Dette er som sagt ikke så meget indvendinger mod *Dansk Verskunst*, som det er antydninger af værkets – i vid udstrækning nødvendige – grænser. Og uanset dem, og uanset hvad der ellers måtte være af indvendinger, står det tilbage, at Fafner med *Dansk Verskunst* afgørende har forandret den videnskabelige situation i Danmark til det bedre, ikke blot inden for sit eget område, retorikken, men også inden for litteraturvidenskaben. Dermed har man for en gangs skyld virkelig lov til at tale om, at der er skabt et hovedværk.

Noter

1. Jørgen Fafner: *Strofer og strofebygning. Grundtræk af den klassiske strofes morfologi*. København 1964. 7.
2. *Digt og Form*, 196.
3. *Digt og Form*, 231.
4. Den artikel af Merete Onsberg, Fafner henviser til på side 96 (»Onsberg (1995)«), mangler på hans litteraturliste. Det drejer sig om artiklen »Anybody with a Larynx Can Rap. Rap som metrik og kommunikation« fra Sven Bäckman (m.fl. red.): *Rymen i fokus. Studier framlagda vid Fjärde nordiska metrikkonferensen Lund 25.-27. november 1993*. Göteborg 1995.
5. *Dansk Vershistorie* 1, 91.
6. *Dansk Vershistorie* 1, 274.
7. *Dansk Vershistorie* 1, 356.
8. *Dansk Vershistorie* 2, 466.
9. Ibid.

10. Ibid.
11. *Dansk Vershistorie* 2, 469.
12. Ibid.
13. *Dansk Vershistorie* 2, 492.
14. *Dansk Vershistorie* 2, 62.
15. På baggrund af denne hukommelsesfejl mangler Fafner da også citatet på det sted, hvor han har brug for det, nemlig i hans fremstilling af Oehlenschlägers forhold til det norrøne versmateriale (*Dansk Vershistorie* 2, 221ff.). Her er Fafners synspunkt helt parallelt med Grundtvigs, men mangler dennes skarpe formulering til at præcisere positionen, så *Dansk Vershistorie* må nøjes med en mindre præcis bemærkning om, at »Oehlenschläger var turist i den norrøne verden«.
16. N.F.S. Grundtvig: *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*. København 1809. Upagineret dedikationsdigt forrest i værket. Eller Holger Begtrup (udg.): *Udvalgte Skrifter* 1. København 1904. 385.
17. En anden passage, man som Grundtvigforsker studser lidt over, er Fafners ganske frie udlægning af baggrunden for *Det er saa yndigt at følges ad*:
 »Grundtvigs ven P.A. Fenger var gift med Louise Augusta f. Manthey. Til deres sølvbryllup d. 3. juni 1855 fandt man Weyses romanceprægede melodi frem og bad Grundtvig skrive festsangen. Det blev til *Det er saa yndigt at følges ad / for to ...* (S 738). Grundtvigs digt fik større gehalt end de tidligere tekster. Han havde selv året forinden mistet sin anden hustru Marie, netop på den tid, hvor han selv skulle have fejret sølvbryllup med hende. Ordene er derfor båret af selvoplevelsens styrke« (*Dansk Vershistorie* 2, 289).
 Da Grundtvig imidlertid frem til 1851 var gift med sin første kone Lise Blicher og først i efteråret 1851, et halvt år efter Lises død, blev gift med Marie, har der efter al sandsynlighed ikke været lavet til sølvbryllup i det grundtvigske hjem på den tid, da Marie døde efter sygdom i forbindelse med sin nedkomst med parrets første (og følgelig eneste) barn, Frederik Lange Grundtvig.
18. Oversættelsen blev i 1962-63 udgivet på Pios forlag under titlerne *Barn- domserindringer* (1962), *Ungdomserindringer fra Leipzig og Strassburg* (1963) og *Ungdomserindringer fra Frankfurt og Wetzlar* (1963).
19. Den rigtige titel er »Retorik og billedkunst«.
20. *Dansk Vershistorie* 2, 65.
21. En mulig kilde er Vilh. Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie* 1. København 1934. 193.
22. *Dansk Vershistorie* 2, 106.
23. *Dansk Vershistorie* I, 144.
24. I eddalangverset veksler rimstavenes placering selvsagt, ligesom rimmønste- ret internt i langverset kan veksle mellem a – a / a, a / a og det sjældnere a / a – a.
25. Jf. Søren Baggesen: *Thøger Larsen. En kritisk monografi*. Odense 1994. 15- 26.

Retskrivningsordbogen, 3. udgave, Dansk Sprognævn og Aschehoug, 2001. 749 sider, kr. 120,00 (cd-rom, kr. 120,00). *Retskrivningsordbog*, 2. udgave, Gyldendal, 2001. 752 sider, kr. 120,00. *Politikens Retskrivningsordbog*, 1. udgave, Politikens Forlag, 2001. 557 sider, kr. 100,00 inkl. cd-rom.

Hvorfor skal vi dog have hele tre retskrivningsordbøger for dansk, kan man uden videre spørge – der er vel kun én retskrivning. Et kynisk svar kunne være at vi skal bidrage til at stimulere visse forlags økonomi. Et mere pragmatisk (og sagligt) svar kunne være at vi skal have mulighed for at vælge den præsentation af danske ords retskrivning som vi finder mest behag i når vi er i tvivl om staveformer, bøjningsformer og visse orddannelsesforhold.

Men hvilken én af de tre skal man så foretrække? Det giver denne anmeldelse ikke noget (endeligt) svar på. For det første fordi et sådant svar naturligt vil afhænge af ens personlige præferencer og viden om retskrivningsforhold; for det andet fordi et reelt svar ville fordre at man gik alle tre retskrivningsordbøger systematisk efter i sømmene én for én i alle de aspekter der har relevans for deres udformning, hvilket falder uden for rammerne af denne anmeldelse; og for det tredje fordi de tre retskrivningsordbøger i et vist omfang vægter de forskellige aspekter af retskrivningen og præsentationen heraf på hver sin måde, hvad der vanskeliggør en egentlig sammenligning.

Som nødløsning har vi udvalgt tre aspekter som vi mener både er essentielle for en retskrivningsordbog og umiddelbart sammenlignelige, nemlig 1) ordudvalg, 2) bøjningsoplysninger og 3) retskrivningsregler, herunder de såkaldte § 38-ord, et særlig(t) svært område i dansk grammatik. Vi har således, måske lidt urimeligt, ikke lagt vægt på de områder hvor de tre ordbøger gør en dyd ud af at være forskellige. Det gælder fx de uautoriserede staveformer og de mange betydningsangivelser i *Politikens Retskrivningsordbog*.

Ordudvalg

For at belyse de principper der er lagt til grund for ordudvalget i de tre retskrivningsordbøger, ikke mindst til- og fravalget af ord i de to alternative ordbøger, Gyldendals *Retskrivningsordbog* (GRO) og *Politikens Retskrivningsordbog* (PRO), har vi undersøgt ordstoffet i to tilfældigt valgte udsnit i Dansk Sprognævnets *Retskrivningsordbogen* (RO), nemlig ordene i intervallerne *bjergblive* og *ritte*¹-royalty.

I en vis forstand kan man hævde at en sådan sammenligning ikke er helt rimelig. RO's ordudvalg grunder sig nemlig i vidt omfang på at man som bruger skal ræsonnere sig frem til oplysninger der er givet af retskrivningsreglerne, fx mht. bøjning og orddannelse. Således gives der sjældent oplysninger om regelmæssige bøjningsformer som fx participiumsformer, og af samme grund bringes der også kun et relativt lille antal sammensætninger. De ortografiske, morfologiske og andre typer oplysninger man måtte ønske at få belyst for en sammensætning, en afledning eller en bøjningsform, er enten givet af de generelle retskrivningsregler eller må søges under en given sammensætnings første- eller sidsteled.

Sådan er spillereglerne i RO. Omvendt må man så formode at de ord der *er* med i RO, er valgt med stor omhu.

I de to intervaller, *bjerg-blive* og *ritte¹-royalty*, har vi optegnet samtlige ord i RO og sammenlignet dem med inventaret i GRO og PRO. Vi har desuden sammenlignet inventaret med hvilke ord manuskriptet til Den Danske Ordbog (DDO) bringer i de samme intervaller.

Det samlede antal ord i de tre retskrivningsordbøger og i DDO fremgår af tabellen nedenfor. Vi har i optællingen ikke skelnet mellem om et ord er et egentligt opslagsord eller blot nævnt i en artikel som fx en mulig sammensætning eller andet; alle ord i de to intervaller er talt med. Dette skyldes de forskellige lemmatiseringsprincipper ordbøgerne imellem, hvor især PRO adskiller sig med sit morfologisk orienterede lemmatiseringsprincip.

	fra <i>bjerg</i> til <i>blive</i>	fra <i>ritte¹</i> til <i>royalty</i>	Total	%
RO	215	253	468	100
PRO	294	279	573	122
GRO	294	338	632	135
DDO	270	301	571	122

Tabel 1: Det samlede antal ord i de to udsnit i de tre retskrivningsordbøger og DDO

Både PRO og GRO har (betydeligt) flere ord med end RO i de undersøgte intervaller, og GRO allerflest. Dette afspejler i rimelig grad forskellene mellem det i ordbøgerne annoncerede samlede antal ord, 64.000 i RO, 80.000 i PRO og 85.000 i GRO.

Der er – ikke uventet – et ret stort sammenfald af ord i de tre ordbøger. I de to valgte udsnit medtager GRO og PRO (på nær et enkelt ord) alle de ord der var at finde i RO96, og der er således stort set tale om at disse to alternative retskrivningsordbøger supplerer og dermed sanktionerer RO's ordudvalg. Men selv om der er sammenfald i en lang række af de ord GRO og PRO supplerer med, er der naturligvis også en række ord der alene optræder i hver af de to retskrivningsordbøger. Dette indikerer at der er blevet anvendt forskellige strategier for optagelse af opslagsord i de tre ordbøger, og det er resultatet af disse forskellige strategier vi vil fokusere på i det følgende.

Som det så rigtigt nævnes i forordet til PRO (s. 7), kan man på dansk danne nye afledninger og sammensætninger nærmest uden grænser. Vi må derfor formode at de bragte afledninger og sammensætninger – i hvert fald i PRO, men vel også i RO og GRO – er »de hyppigste og mest typiske« (smst.), eller med andre ord, at der kan påpeges en vis sproglig, frekvensmæssig eller måske historisk eller kulturel motivation for at optage et givet ord.

Vi har i vores vurdering af opslagsordene som udgangspunkt fokuseret på følgende kriterier for hvad man kan kalde begrundet motivation: a) hyppighed i almindelig sprogbrug som det kan observeres i henholdsvis DDO's korpus, i Polin-fo (Politikens artikeldatabase) og på internettet (vha. søgemaskinen Google), b)

særlig kulturel eller historisk prægning, c) på anden måde etablerethed eller velkendthed, d) (uforudsigeligt) relevant morfologisk forhold, fx mht. fugeelement, og e) base for orddannelse, fx ved at ordet udgør stammen for en afledning eller førsteleddet i en sammensætning.

Lad det være sagt med det samme: I langt størstedelen af tilfældene er det efter vores bedømmelse ikke kriterierne b-e der har været i spil ved optagelsen af ord i de tre retskrivningsordbøger, og den følgende vurdering af optagelsesprincipperne i de respektive ordbøger hviler derfor hovedsageligt på faktisk forekomst i almindelig sprogbrug.

Men lad os starte med at se på de punkter hvor grundlaget for de to alternative retskrivningsordbøger, altså RO, adskiller sig fra sine konkurrenter.

Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*

I de to udsnit finder man i alt fem ord der alene optræder i RO. Heraf er et enkelt en genganger fra RO96, nemlig sammensætningen *blindstikprop*, mens de resterende fire, låneordet *roadmovie*, afledningen *bladring* og sammensætningerne *blandingsmisbrug* og *blandingsmisbruger*, er nyoptagne ord i RO01.

Ordet *roadmovie* må siges at være etableret både i og uden for filmkredse og kan derfor være berettiget som opslagsord i en retskrivningsordbog. Alligevel er det ikke blandt de ord som GRO og PRO selv har håndplukket som opslagsord. Til gengæld optræder det hyppige *roadpricing* i både GRO og PRO, men pudsigt nok ikke i RO, samtidig med at GRO, som den eneste af de tre ordbøger, bringer det mindst lige så hyppige *roadshow*.

Afledningen *bladring* ('det at bladre') kan ikke siges at være direkte sjælden, men udmærker sig dog heller ikke ved at være udpræget morfologisk eller semantisk interessant. At dette ord er blevet vejet og fundet tungt nok til optagelse i RO, må alene grunde sig på den ikke specielt imponerende frekvens i faktisk sprogbrug (0 forekomster i DDO's korpus, 17 i Polinfo og 235 i Google). Da verbalsubstantivet *bladring* er dannet ud fra en almindelig og forudsigelig afledningsmekanisme, er den manglende tilstedeværelse i GRO og PRO ikke et umisteligt tab for de to ordbøger. I modsætning hertil er sammensætningerne *blandingsmisbrug* og *blandingsmisbruger* udbredte og etablerede, hvorfor det kan undre at de ikke har fundet vej til GRO og PRO. Derimod er det så sandelig berettiget at de begge har fravalgt sammensætningen *blindstikprop*, som altså også optrådte i RO96. Ordet har ingen forekomster overhovedet i nogen af de tre korpora og kvalificerer derfor til betegnelsen »ordlig«, altså et ord der bliver ved med at stå i ordbøger, men stort set ikke forekommer i faktisk sprogbrug.

I udsnittene finder man ti sammensætninger som GRO og PRO er enige om har værdi som opslagsord i en retskrivningsordbog, men som man må lede forgæves efter i RO. Sammensætningerne hører i alt væsentligt til *håndbajer-* og *møbelstof-*typen, dvs. sammensætninger som RO ikke føler sig forpligtet til at medtage da de orddannelsesmæssigt er ligeud ad landevejen, dvs. morfologisk uproblematisk, og hvis bøjning kan ses under sidsteleddet andetsteds. Men GRO og PRO har altså alligevel fundet det passende at medtage disse sammensætninger, og ser man på den faktiske sprogbrug, forstår man delvist hvorfor; seks af dem (*bladhus*, *bladkonge*, *bladmand*, *rodbehandling*, *rollebesætning* og

romanforfatter) har (langt) over 100 forekomster i Polinfo og er derfor velegnede som eksempler på almindelige og velkendte sammensætninger til de pågældende førsteled. De resterende fire (*rodeskuffe*, *rokkehjul*, *rouletspillroulottespil* og *rovgrisk*) er dog ikke udpræget hyppige i sprogbrugen. Som illustration af sammensætningsmuligheder er de lavfrekvente *rodeskuffe* og *rokkehjul* ikke strengt nødvendige, i forvejen bringer RO fire eksempler på sammensætninger til hvert af ordene *rode* og *rokke*, og det samme gælder adjektivet *rovgrisk*. Til gengæld kan det måske hævdes at sammensætningerne *rouletspillroulottespil* – ud over at *roulottespil* må tilkendes en vis frekvens) – godt kunne figurere som eksempler på sammensætningsmulighed til dobbeltformen *roulet/roulette*, som der i forvejen ikke findes nogen af i RO.

Politikens Forlag: *Politikens Retskrivningsordbog*

I de to udsnit er der i alt 34 ord som alene findes i PRO. Det måske mest iøjnefaldende ved disse er 12 adjektiver, eller rettere participier, dannet af verber der i forvejen optræder i ordbogen, fx *bjæffende*, *blandende*, *blendet*, *rokkende* og *romantiserende*. Det er ikke helt indlysende hvorfor netop disse bøjningsformer er lemmatiserede. Til dels understøttet af PRO's forord gætter vi på at PRO's redaktion har fundet dem tilpas hyppige, men hyppige i kraft af faktisk forekomsttal eller hyppige i forhold til de normalt mere almindelige finite former? At *bladderende* (1 forekomst i DDO's korpus, 15 i Polinfo og 9 i Google) optræder på lige fod med *blafrende* (65 i DDO's korpus, 822 i Polinfo og 503 i Google), peger på et noget automatiseret lemmatiseringsprincip.

PRO har derudover suppleret sit ordudvalg med to uhyre lavfrekvente simpleksord, som man hverken finder i RO eller GRO, nemlig adjektivet *blanko* og substantivet *blastula*. Adjektivet *blanko* har dog en vis udbredelse som førsteled i sammensætninger (*blankocheck*, *blankofuldmagt*, *blankokredit* og *blankoveksel*), hvilket ifølge pkt. e ovenfor kan berettige til et opslagsord.

Af de ni sammensætninger som man finder i PRO, men ikke i RO og GRO, trænger kun *blanktegn*, *Rom-tur/rom-tur* og *romkugle* sig på når man ser på ordenes frekvens såvel som deres etablerethed. Men ingen af de øvrige sammensætninger (*bjergløve*, *blistergas*, *rosentræsskift*, *roskildereje*, *rottingpalme* og *rouleaukant*) er påfaldende hyppige eller vigtige, på nær – måske – *rosentræsskift*, som viser fugeelement i sammensætninger med *rosentræ*.

PRO vælger at sortere ni sammensætninger fra som både findes i RO og GRO, og af disse har seks af dem (*bjergkam*, *bladtegner*, *bjergpas*, *robåd*, *rockerborg* og *rollemodel*) over 100 forekomster i Polinfo. Man må spørge sig selv hvorfor PRO fravælger netop disse ord (jf. PRO's eget forord, se ovenfor). De øvrige tre, *blegvand/blegevand*, (det nu historiske) *rodekantor* samt *rotationspumpe*, kan PRO derimod ikke klandres for at have udeladt. *Blegvand/blegevand* er godt nok dobbeltformer der viser at førsteleddet kan variere i modsætning til andre sammensætninger med *bleg*, som enten har *bleg-* eller *blege-*, men det er vitterligt ikke et ord mange bruger (1 forekomst i DDO's korpus, 3 i Polinfo og 22 i Google). Og fuge-s'et i *rotationspumpe* illustreres i forvejen af *rotationspresse*, der er med i alle tre retskrivningsordbøger.

Gyldendal: *Retskrivningsordbog*

Af de 162 ord som alene findes i GRO, springer de 31 proprier i øjnene, fra *Bjergsted* over *Bjovulf* til *Romerike* og *Roskilde Amt*. Langt størstedelen er stednavne, men man finder også både *Bjergprædikenen*, *Rolf Krake* og *Romtraktaten* repræsenteret. Det er dog svært præcist at gennemskue hvad udvælgelsesprincippet bag dette massive opbud af proprier er, fx er den norske dal *Romsdalen* (0 forekomster i DDO's korpus, 2 i Polinfo og 91 i Google), »som gennemstrømmet af elven Rauma løber mod NV fra Lesjaskogvatnet (...) til byen Åndalsnes« (fra *Den Store Danske Encyklopædi*), repræsenteret i GRO, mens fx *Bjæverskov* »10 km vest for Køge« (smst.) – med 22 forekomster i DDO's korpus, 455 i Polinfo og 3580 i Google og med egen travbane og egne motorvejstil- og frakørsler (!) – er udeladt.

Vurderet ud fra forekomst i faktisk sprogbrug fortjener GRO ros for ca. halvdelen af de 109 sammensætninger man ikke finder i RO og PRO, således fx *bjersegn*, *bjergluft*, *bjælkehytte*, *bladkiosk*, *blebarn*, *rodbetændelse*, *rollefordeling*, *roll-on-deodorant*, *rosinkage* og *rotur*. Alle er hyppigt brugte danske ord og har derfor en god chance for at blive slået op i en retskrivningsordbog. Orddannelsesmæssigt er de her nævnte sammensætninger imidlertid ikke interessante. Den anden halvdel omfatter ord der ikke kan falde ind under kategorien »almindelige danske ord«, og som kun for enkeltes vedkommende kan begrundes ud fra et andet princip. Ser vi fx på de forholdsvis mange sammensætninger med *bjergnings-lbjærgnings-*, sniger kun *bjergnings-lbjærgningsselskab* sig frekvensmæssigt op på et nogenlunde acceptabelt niveau. Tilsvarende kan man med rimelighed spørge hvad vi i GRO skal med hele 31 sammensætninger med *bjerg-*. Kunne *bjergbo*, *bjergfuld*, *bjergskred* og evt. *bjergtrolde* ikke have været sorteret fra? Det samme spørgsmål kan stilles til nogle af de mange sammensætninger med *blad-*, fx *bladdannelse*, *bladknop* og *bladribbe*.

Ser vi nærmere på de 16 ord som optræder i både RO og PRO, men som GRO har valgt fra, kommer GRO til at stå i et lidt andet og bedre lys. Fx er *blasfemiker* ikke specielt hyppigt, og substantivet *rokker* er det temmelig svært at finde eksempler på, vi måtte endog ty til ODS for at finde ud hvad ordet egentlig betyder, nemlig en indretning i et lommeur. Hvis det er et uomgængeligt ord for urmagerne, kan vi måske overtale til at acceptere det, ellers må vi støtte GRO i fravalget. Lige så få forekomster som – eller endda færre end – *blasfemiker* har de fem sammensætninger *bjørnebær*, *blandingsgods*, *blidgøre*, *riveost* og *romerkirke* (sidstnævnte som appellativ), og det er forståeligt at GRO fravælger disse lavfrekvente ord, men ikke indlysende hvorfor RO og PRO medtager dem, især ikke for PRO's vedkommende hvis vi kaster blikket tilbage på de mere frekvente ord omtalt ovenfor (*bjergkam*, *bladtegner*, ..), som PRO netop ikke har med.

Ordlig i alle tre ordbøger?

Vi har ikke kunnet dy os for at kaste et blik i manuskriptet til Den Danske Ordbog for at se om DDO har håndteret ordene i de to udsnit på samme vis. DDO er en ordbog af en noget anden type end de tre retskrivningsordbøger. Den skal beskrive sproget som det bruges (og det over seks bind), så det er måske ikke over-

raskende at der optræder en række semantisk interessante, men ortografisk uproblematisk ord i DDO som man ikke finder i nogen af de tre retskrivningsordbøger. Mere interessant er det mindre antal ord der er med i alle de tre retskrivningsordbøger, men som man *ikke* finder i DDO, og kendetegnende er det måske at det kun er meget få af disse ord der har et rimeligt antal forekomster i de tre korpora vi har kigget i. Dette gælder fx for de syv simpleksord *ritte*¹, *ritte*², *rotang*, *rotisseri*, *roulere* og *rovs*, som altså alle optræder i hver af de tre retskrivningsordbøger. Lidt bedre, men langt fra imponerende ser det ud for afledningernes vedkommende: *rokning*, *romanisere*, *romanisering*, *romanistik*, *roskildensisk* og *rovse*. Visse af *roman*-ordene besidder en vis faglig etablerethed, men at optage dem virker dels som paradigmatvang, dels som veneration for det universitære. Og hvorfor egentlig *rokning* når *rokken* næsten er enerådende som verbalsubstantiv til *rokke*? Enkelte af de sammensætninger som DDO afholder sig fra at bringe, men som kan slås op i retskrivningsordbøgerne, har en vis berettigelse i henhold til faktisk sprogbrug. Men for de fleste sammensætningers vedkommende kan det konstateres at de tre retskrivningsordbøger ikke har haft den skarpeste kniv fremme når det gjaldt om at skære de sjældne ord fra.

Sammenfatning

Vores stikprøver viser at alle tre ordbøger bringer en del ord, såvel simpleksord, afledninger som sammensætninger, der faktisk ikke, eller kun i ringe grad, er til stede i sprogbrugen som den kan observeres i de tre anvendte korpora. Visse af disse ord vil måske kunne forsvares ud fra nogle af de nævnte kriterier b-e ovenfor, men umiddelbart har vi ikke fundet det rimeligt for ret mange af dem. Og hvis et givent lavfrekvent ord kan siges at have fx en betragtelig historisk bekendthed, så kan dets lave forekomststal vel siges at være et udtryk for at ikke særligt mange mennesker har behov for at bruge det. Eller udtrykt lidt polemisk: Hvad skal vi egentlig med opslagsord i en retskrivningsordbog der viser et bestemt orddannelsesmønster, eller som har en vis kulturel eller historisk prægning, hvis ordene ikke bruges, som fx *rottingstol*, *romanbladsstil* og *rosenkålsstuvning*, som alle kan findes i de tre retskrivningsordbøger?

De mange lavfrekvente ord, som vi både kunne kalde »ordlig« og »overflødigt fyld«, giver ikke de tre ordbøger lige meget slagside.

RO klarer sig vel rimeligt pænt i forhold til de to konkurrenter, på sine egne restriktive præmisser, vel at mærke. Men der bliver dog »slået nogle skæve« med den række af ord(lig) som med rette er sorteret fra i GRO (og til dels PRO) – en anke der dog som nævnt i et vist omfang kan rettes mod alle tre retskrivningsordbøger.

Samlet set har vi et lidt broget billede af opslagsordene i GRO. Hvis man absolut vil fravige RO's *møbelstof*-princip og have »overflødige« sammensætninger med, og det vil GRO om nogen, kan vi kun lidt modvilligt klappe i hænderne over de optagne ord. Selv om GRO fanger mange der er hyppige og etablerede i sprogbrugen, bringes der samtidig mange som er svære at få øje på i de anvendte korpora, og som der ikke umiddelbart kan findes andre indlysende grunde til at bringe.

Samme brogede billede finder man i PRO, hvor vi for så vidt hylder idéen med

at bringe de mange participiumsformer som fx *blafrende* og *blendet*, men dog ikke som resultat af et automatiseret lemmatiseringsprincip; optagelsen af disse bøjningsformer bør grunde sig på at ordene rent faktisk også bruges.

Får vi så de opslagsord vi fortjener, kunne man afslutningsvis spørge? Det gør vi nok et stykke hen ad vejen, især hvis vi supplerer ordbøgerne med hinanden. Men hvorfor ikke få luget ud i de outdatede ordlig og få nogle mere up to date-ord med? Med nyudgivelser så hyppigt som hvert femte år kan førstnævnte jo altid komme med igen hvis der skulle opstå et behov derfor, og sidstnævnte kan ryge ud hvis de skulle vise sig at være døgnfluer. Det vil efter vores mening gøre retskrivningsordbøgerne noget mere sprogbrugsorienterede og dermed (endnu) mere aktuelle.

Laurids Fahl
Jan Heegård

Bøjningsoplysninger

Et interessant problem i forbindelse med alternative retskrivningsordbøger i Danmark er spørgsmålet om bøjningsoplysningernes afhængighed af den officielle retskrivningsordbog. Hvor vidt strækker den officielle retskrivningsordbogs normeringsdomæne sig? Gælder det køn og bøjningsmorfemer sådan at alternative retskrivningsordbøger må gengive den seneste RO's oplysninger slavisk hvis prædikatet »i overensstemmelse med dansk retskrivning som den er fastlagt af Dansk Sprognævn« skal stå til troende? Eller er der et vist spillerum i fortolkningen?

Sprognævnets retskrivningsordbog

Hvilke metoder kan man give bøjningsoplysninger ud fra? Man kan teoretisk skelne mellem mindst to systematiske principper, nemlig: a) et grammatisk og b) et empirisk princip. En grammatisk orienteret tilgang vil gengive det fulde paradigme, mens den empiriske kun vil give det som er fundet i faktisk ytret sprog. Hvor står RO i forhold til disse principper?

En gennemgang af en større mængde opslagsord sammenlignet med sproglig empiri (DDO's korpus, Berlinske Avisdata fra 1998 og internettet (vha. søgemaskinen Google)) viser et noget broget billede, men med en tendens mod en dominerende grammatisk tilgang i RO. Eksempelvis giver RO pluralis af *numismatik*, noget man ikke finder i de nævnte korpora, og som også forekommer noget sælsomt. Også *understimulation* får pluralis i RO, velsagtens fordi *stimulation* har det – simpleks er rigtignok tælleligt, men dets sammensætning næppe. Det samme gælder *galvanoteknik*. På tilsvarende måde må man gå ud fra at der ligger rent grammatiske overvejelser til grund for at give *prostitution* flertalsbøjning, for det er svært at finde nogen empiriske belæg på denne form.

Selv om man altså kan konstatere en udpræget grammatisk tilgang til behandlingen af bøjning i RO, så er der dog ikke tale om et konsekvent koncept, sådan at der til enhver tid gives fuldt bøjningsparadigme. Således har *afhængighed* ikke pluralis, mens *afhængighed* har, hvilket ud fra et empirisk princip virker rime-

ligt. Hverken *mellemgulv*, *muzak* eller *mystik* har pluralis, hvilket må skyldes samme overvejelser. Den empiriske metode fører dog nogle steder til uforståelige defektive paradigmer. Fx har *ejerskab* ikke pluralis i RO, skønt sprogbrugen er fuld af eksempler på det. At RO tilsyneladende kombinerer en grammatisk og en empirisk tilgang, bliver for alvor tydeligt hvis man ser på »ordpar«, hvor man måtte forvente en parallel behandling af opslagsordene. Således kan det fx undre at dikotomien *vestblok/østblok* er behandlet forskelligt: Kun det sidste ord har fået pluralis. Noget tilsvarende gælder *retstriking/glatstriking*, *livegenskab/vornedskab*, *indologi/klimatologi*, *kaprustning/oprustning*, *troskab/utroskab*, *chamois/breitschwanz*, *adhæSION/kohæSION* og *sinus/cosinus*. Listen er lang.

Vi kan altså konstatere at man nok kan tale om en grammatisk orienteret metode til behandling af bøjning i RO, men at der er mange afstikkere til empirisk baserede beslutninger. Nogen overordnet, konsekvent metode synes dog ikke at være styrende.

De alternative retskrivningsordbøgers reception af RO

Hvordan reagerer GRO og PRO nu på det? Føler de sig forpligtede til at overtage RO's paradigmer, eller tillader de sig visse friheder i behandlingen af bøjningsoplysningerne – friheder der i nogen grad er berettigede? For at gøre det kort: De følger med få undtagelser RO's paradigme slavisk. Af de nævnte eksempler er det kun *østblok* som er ændret i forhold til RO, idet pluralis ikke er medtaget – og det gælder begge ordbøger.

Dette leder over i to ting: Dels kan man konkludere at GRO og PRO altså ikke føler sig 100 % forpligtede på RO's bøjningsoplysninger – også selv om vi foreløbig kun har set på variation i numerus. Dels kan man undre sig over at ordbøgerne ikke er gået videre i deres kritiske reception af RO – noget vi ovenfor så der kan være god grund til – når de tilsyneladende ikke mener at RO's monopol på at definere dansk retskrivning gælder absolut.

Nye ord og bøjning i GRO og PRO

Det er et af GRO's og PRO's væsentligste salgsargumenter at de indeholder flere opslagsord end den »rigtige« retskrivningsordbog. Det er klart at uden sådanne ekstra raffinementer vil alternative retskrivningsordbøger på forhånd stå meget svagt i forhold til den officielle RO. Men er det ganske problemfrit at tilføje ord?

I praksis ja, kan man argumentere, for ordet passerer jo gennem »sikre sprogbruges« (ordbogsredaktøremes) filter, så brugeren vil få en forsvarlig behandling af ordet. Ikke desto mindre kan man opregne en række både principielle og praktiske problemer ved at supplere RO's ordudvalg (jf. ovenfor). Rent principielt kan man indvende at brugeren jo vil forvente at der er tale om officiel retskrivning, jf. ordbøgernes egen annoncering, hvilket næppe kan siges at være tilfældet hvis ordet ikke er beskrevet i RO's lemmaliste. Selv hvis redaktionerne sørger for at afstemme med Dansk Sprognævn, er det problematisk at ordformer fremstår som officielle i alternative retskrivningsordbøger når de strengt taget først er det i kraft af deres medtagelse i den officielle retskrivningsordbog.

Det største problem er imidlertid et andet, som en sammenligning af de tre ret-

skrivningsordbøger viser, nemlig de tilfælde hvor GRO og PRO medtager ord som ved redaktionens afslutning (endnu) ikke var behandlet af RO. Man kan illustrere problemet meget tydeligt ved at kaste et blik på nogle af de ord som er nyoptagne i RO. Hvordan behandler GRO og PRO disses bøjning?

Opslagsordet *chat* angives i PRO at have nulform i ubestemt form pluralis. Men officiel retskrivning er med fakultativt *-s*. Måske har PRO forsøgt at imødekomme en formodet favorisering af »dansk« bøjningsparadigme, som det kendes fra andre beslutninger fra Dansk Sprognævn. Det samme gør sig muligvis gældende med *bodylotion*, hvor GRO har ramt rigtigt. Det har PRO imidlertid ikke, idet den ikke gør brugeren opmærksom på at *-s* i gældende retskrivning faktisk er sideordnet *-er*. Omvendt derimod med *cookie*, hvor PRO ikke oplyser brugeren om den anden normerede pluralisform, *-r* (ved siden af *-s*). Her har GRO også sit på det tørre.

GRO har dog ikke kunnet forudse at *remake* ud over intetkøn også skulle have fælleskøn. Ser man på empirien, så er der faktisk god fornuft i fakultativt køn: Begge har relativt stor udbredelse, selv om intetkøn rigtignok ser ud til at være hyppigst.

Helt galt går det med *web*, som ifølge RO kan have to køn. I PRO har det kun ét, og i GRO gives bøjningsformer uden konsonantfordobling, men med apostrof (!), samtidig med at ordet skrives med stort, idet det her afvigende kaldes et *proprium*.

Hamborg er kommet med i RO med den tilføjelse at byen på tysk skrives *Hamburg*. Ordet er ikke med i PRO, men derimod i GRO. Her optræder de to former imidlertid som dobbeltformer, hvilket næppe er Sprognævnets hensigt.

floorball, som PRO ikke medtager, har ifølge RO fælleskøn, hvilket er plausibelt med ca. 30 internetbelæg på *-en* og *-ens*. GRO giver ikke noget køn. Det kan være svært at finde frem til et køn på mange betegnelser for spil og sportsgrene, jf. fx *petanque* og *boccia*, og kønnet er muligvis heller ikke så relevant her som ved andre typer af substantiver, måske med undtagelse af kontekster som »petanquens historie« og »Nå, hvordan går det med bocciaen?«. Det ændrer dog ikke ved at Sprognævnet har *besluttet* at ordet er fælleskøn.

Det sidste eksempel jeg vil fremdrage her, er noget af et kuriosum. Det drejer sig om *piletast*, som RO af uransagelige grunde først har medtaget i 2001-udgaven. Men måden det er behandlet på, må have vakt forundring andre steder end hos mig, for det optræder fuldstændig løsrevet fra artiklen *piltast/piltaste*, og samtidig er formen *piletaste* ikke nævnt skønt simplekset *tast/taste* ifølge RO er en dobbeltform. Skulle man følge Sprognævnets egen logik, burde den nye RO have indeholdt en artikel med en »kvadrupelform« – et i øvrigt ikke ukendt fænomen i RO's historie, jf. den fascinerende *cafel/café/kafel/kafé*-artikel i 1996-udgaven.

Hvilke konsekvenser får det for GRO og PRO? For GRO ingen, for her er ordet ikke med. Men i PRO får det det uheldige resultat at der eksplicit står at *piletast* er en form som ikke er autoriseret af Sprognævnet – og det forholder sig jo netop modsat.

Den ekstra service GRO og PRO gerne vil yde deres brugere, ender altså i nogle tilfælde i decideret vildledning fordi Sprognævnet ikke altid træffer de samme beslutninger som de konkurrerende retskrivningsordbøger. Her blottes altså et principielt problem.

Sammenfatning

Man kan konstatere at der i RO findes to konkurrerende principper for behandling af bøjning, nemlig et grammatisk, som genererer fulde bøjningsparadigmer, også hvor sprogbrugen tilsiger noget andet, og et empirisk, som genererer reducerede paradigmer i henhold til sprogbrugen. Dette metodiske konkurrenceforhold fører til en del inkonsekvenser. GRO's og PRO's reaktion på dette er noget ambivalent, idet de i enkelte tilfælde foretager ændringer i forhold til RO, men slet ikke i et omfang så man begynder at kunne tale om metodekonsistens.

Det generelle billede er derfor at RO's dispositioner nedarves til GRO og PRO. Så selv om man på dette begrænsede område rimeligvis må kunne træffe andre beslutninger end RO, i form af reduktioner i bøjningsparadigmet, så viser praksis at der er en høj grad af afhængighed mellem de to alternative retskrivningsordbøger og RO. Sprognævnets særlige mandat til at fastsætte dansk retskrivningsnorm på det bøjningsmæssige område er nærmest total, og spillerummet for en alternativ retskrivningsordbog som ønsker at foretage andre dispositioner end RO, er derfor temmelig lille hvis man ikke vil risikere at give oplysnin-
ger som der faktisk ikke er (normeringsmæssigt) belæg for.

Medtager man nye ord som RO ikke bringer, så påstår man i bedste fald at der er tale om officiel bøjning (ud over selve det leksikalske ords ortografi), hvad det strengt taget ikke er så længe RO ikke selv har ordet med. I værste fald kommer man til at viderebringe oplysninger til brugeren som eksplicit strider med gældende dansk retskrivning. Det vil i sagens natur være den risiko man løber hvis man insisterer på at udkomme samtidig med den officielle RO, det vil sige inden man har nået at kontrollere om RO eksplicit udtaler sig om de nye ord man har valgt at medtage.

Ligesådan med supplerende morfologiske oplysninger: Det er da fristende at videregive den oplysning at et ord rent faktisk har et køn i sprogbrugen hvis RO ikke angiver noget. Eller at et ord reelt har et pluralisparadigme som RO »undertrykker«. Men igen vover man sig ind på et område der er Sprognævnets. Brugeren vil opfatte oplysningen som officiel skønt den i virkeligheden står for ordbogens egen regning.

Det eneste som for mig at se er muligt for en alternativ retskrivningsordbog, er altså at *fjerne* former som anbefales af RO, ud fra den betragtning at ingen har brug for dem. Men man kan ikke fjerne et af flere *alternativer*, kun fx flertalsparadigmet som helhed. Eller hele bøjningsparadigmet, hvis ordet ikke forekommer i bøjet form overhovedet.

Det afgørende problem er at man blander *sprognormering* sammen med *sprogbeskrivelse* hvis man insisterer på at gøre arbejdet bedre end den normerende instans selv. Det må være og vil sikkert blive ved med at være et alvorligt problem ved den leksikografiske genre 'alternativ retskrivningsordbog': En genuin retskrivningsordbog skal oplyse om ordenes stavning og bøjning, ikke nødvendigvis som man møder det ude i sprogvirkeligheden, men som en dertil bemyndiget instans har besluttet at anbefale (og for nogle brugeres vedkommende: pålægge) det. Sprogbeskrivelse, derimod, er strengt taget ikke retskrivningsordbogens gebet, selv om det naturligvis er muligt at integrere de to elementer i en ordbog, men så skal man også gøre sig bevidst at der er tale om et blandingsprodukt. På den anden side er det måske ikke det brugeren regner med at få når

han/hun køber en retskrivningsordbog der forsikrer at følge dansk ortografi som den er fastlagt af Sprognævnet.

Vil man blande genrene, kan man for så vidt godt fortsætte hvor RO slap, både på makro- og mikroniveau. I så fald må metoden være at gøre eksplicit opmærksom på hvornår man *ikke* viderebringer Sprognævnets oplysninger »ex cathedra«, men fortsætter over i sprogbeskrivelse eller privat sprogkonsulentbistand. Metoden foreligger allerede, jf. fx PRO's oplysninger om uautoriserede stavformer.

Ken Farø

Retskrivningsregler

Et væsentligt element i de tre retskrivningsordbøger er retskrivningsreglerne, som i alle tre bøger udgør et selvstændigt afsnit ved siden af den alfabetiske del. Der er dog ganske stor forskel på hvordan formidlingen af disse regler er grebet an.

Det er jo som nævnt Sprognævnet der er den officielle instans og dermed har det sidste og afgørende ord, også hvad angår retskrivningsreglerne. Ikke overraskende er det da også RO der har den klart længste og mest udførlige indføring, 134 sider, mod GRO's 45 og PRO's 17 sider. Layoutmæssige forskelle gør selvfølgelig disse tal en anelse usikre, men tendensen er klar. Til gengæld er det tydeligt at GRO og PRO har bestræbt sig på at gøre stoffet mere tilgængeligt og mere overskueligt, dels i kraft af deres opstilling og disposition, dels i kraft af et reduceret antal regler og eksempler.

Først opstilling og disposition: RO og GRO minder her en del om hinanden, idet reglerne præsenteres emne for emne inden for overordnede kategorier som stavning, bøjningsforhold og tegnsætning. I begge ordbøger leder et udførligt stikordsregister brugeren hen til den rigtige paragraf eller side. GRO præsenterer her i høj grad de samme regler som RO, men vælger en mere pædagogisk og overskuelig opstilling med en opdeling af siderne hvor reglerne i kort form står til venstre og de tilsvarende eksempler til højre på lysegrå baggrund. PRO adskiller sig fra de to andre ved at have organiseret retskrivningsvejledningen alfabetisk med opslag som Accenttegn og Adjektiver (og adverbier) på -sk. Et stort antal henvisninger sikrer at man også kan komme fra Biord til Adverbier og fra Bydemåde til Imperativ.

Med hensyn til regler og eksempler er det som nævnt tydeligt at RO kvantitativt langt overgår de to alternative retskrivningsordbøger. Fx er brugen af bindestreg i § 63 illustreret med 145 eksempler, mens GRO klarer sig med 38 og PRO med 24. Den store overvægt hos RO skyldes primært at de fleste aspekter illustreres med et stort antal eksempler, men også at tilfælde som i RO foldes ud, i de to andre ordbøger behandles samlet. Det gælder fx brugen af bindestreg ved forkortelser, hvor RO skelner mellem sammensætninger (fx *B.T.-læser*) og afledninger (fx *B.T.-agtig*), hver især med mange eksempler. GRO nøjes her med at give to eksempler, begge på sammensætninger og kun med forkortelsen som sidestillet (fx *lokal-iv*), og PRO nævner – noget misvisende – kun forkortelser der udtales som bogstavnavne (fx *bolle-å*).

Det ser dog ud til at det i store træk er de samme regler der er med i alle tre ordbøger, men altså illustreret med væsentlig *færre* eksempler i GRO og PRO. En fordel ved RO's mange eksempler er givetvis at der er større chance for at brugeren finder en god parallel til sit eget problem, men omvendt er der også en risiko for at man overvældes af mængden, som fx ved den tosiders opremsning af eksempler uden komma foran ledsætninger (nyt komma, § 53). Her klarer GRO sig med tre eksempler, og PRO sig med fem!

Kommareglerne er i øvrigt et kapitel for sig som jeg ikke vil komme nærmere ind på, men også her er der interessante forskelle på de tre ordbøger. I tråd med Sprognævnets anbefaling af det nye komma præsenterer RO reglerne herfor umarkeret, mens reglerne for traditionelt komma betragtes som tillægsregler. PRO fremlægger de to kommasystemer hver for sig, men med til dels enslydende formuleringer, nemlig dér hvor reglerne er fælles. Ingen af systemerne anbefales, men PRO bruger selv nyt komma i redaktionel tekst. GRO redegør også for systemerne i to delvis ens afsnit, men giver en indirekte anbefaling ved at gennemgå grammatisk komma før nyt komma og eksplicit gøre opmærksom på at man selv foretrækker det grammatiske komma. Jo, der synes at være lang vej til Sprognævnets vision om ét, og kun ét, kommasystem i Danmark!

Adverbier på *-ig* og *-lig* eller »hvorfor skal det være så urimelig(t) svært?«

Et tilbagevendende problem i dansk retskrivning er de adverbielle t'er, i særdeleshed spørgsmålet om hvorvidt der skal *-t* på adverbier dannet af adjektiver på *-ig* og *-lig*, jf. eksempler som »Det lyder forfærdeligt« og »Det var en forfærdelig(t) høj lyd«. Det viser sig da også at de tre retskrivningsordbøger vier problemet en del opmærksomhed, omend på ret forskellig måde, i forskellig detaljeringsgrad og med forskelligt resultat til følge.

RO behandler spørgsmålet i § 38, hvor der gives en længere redegørelse med inddeling i tre hovedtilfælde: 1) mådesadverbialer (altid *-t*), 2) gradsadverbialer (delvis valgfrit *-t*) og 3) andre adverbialer, bl.a. tidsadverbialer og holdningsadverbialer (valgfrit *-t*). Til alle tre kategorier gives en række eksempler; specielt bemærkes de kontrasterede eksempler til gradsadverbialerne, hvor t'et kun er valgfrit når adverbialet står som gradsangivelse til et adjektivisk ord eller til et andet adverbial, mens t'et er obligatorisk hvis adverbialet står som selvstændigt sætningsled: »Filmen var gudsjammerlig(t) kedelig« over for »Filmen kedede mig gudsjammerligt«. De enkelte ord som kan have valgfrit *-t*, har en henvisning fra deres alfabetiske plads i ordbogen til § 38 i retskrivningsreglerne, hvor valgfriheden altså beskrives generelt med illustrerende eksempler.

GRO derimod giver ikke en samlet fremstilling af t-problemet, men indskrænker sig til i »Vejledning til bogens brug« (s. 17) at oplyse at adverbier dannet af adjektiver som regel falder sammen med disses intetkønsformer medmindre andet fremgår af de enkelte artikler. I tilfældet *gudsjammerlig* får man da også klar besked om valgfriheden, idet den adverbielle brug af adjektivet beskrives i en selvstændig artikel:

gudsjammerlig¹ *adj.*

gudsjammerlig² *adv.* > gudsjammerligt.

gudsjammerligt *adv.* (som bestemmelse til *adj. el. adv.* også gudsjammerlig);

□ han græd ~; ~/gudsjammerlig dårlig.

Man får altså her at vide at t'et kan undværes hvis adverbiet står som bestemmelse til et adjektiv eller et adverbium, men ellers ikke. Termen »gradsangivelse« bruges ikke. Til gengæld gives to eksempler der skal illustrere forskellen på selvstændigt sætningsled og underordnet gradsangivelse. Hvis det pågældende ord ikke optræder som underordnet gradsangivelse, vælger GRO at karakterisere det som et sætningsadverbial (det der i RO falder ind under kategorien »andre adverbialer«):

dårlig¹ *adj.*

dårlig² *adv.* > dårligt.

(..)

dårligt *adv.* (som sætningsadv. også dårlig);

□ han skriver ~; vi kan ~/dårlig overkomme mere.

Igen ser vi at der gives to kontrasterede eksempler på henholdsvis mådesadverbial med obligatorisk *-t* og sætningsadverbial med valgfrit *-t*.

Som bruger af GRO får man altså belyst t-problemet ved opslag under de konkrete ord og altid med to eller flere typeeksempler.

PRO kombinerer de to modeller som RO og GRO har valgt. I PRO gives i retskrivningsvejledningen (s. X) en samlet fremstilling a la RO's § 38, men væsentlig kortere og med færre eksempler. Der deles her kun op i to tilfælde: 1) mådesadverbialer (altid *-t*); og 2) alle andre tilfælde (valgfrit *-t*). Denne forenkling betyder at PRO giver friere spillerum til at undvære t'et end RO foreskriver, hvilket fremgår af eksemplet »Skatterne er ikke steget væsentlig el. væsentligt i år«. Her tillader RO kun formen *væsentligt*, idet adverbialet står som selvstændigt sætningsled. I et andet af PRO's eksempler, »Næste år bliver skatterne væsentlig el. væsentligt højere end i år«, er t'et ganske rigtigt valgfrit da adverbialet her står som underordnet gradsangivelse, men denne forskel fremgår altså ikke af PRO's fremstilling.

I de enkelte artikler i PRO følger man en model der minder om GRO's, med præcisering af valgfriheden og med illustrerende eksempler (den lidt særprægede typografi skyldes PRO's morfologisk orienterede opstilling):

guds•jammerlig; som adv. foran

adj. el. adv. også uden *-t*, fx: *et*

gudsjammerlig(t) kedeligt sted; de

kedede sig gudsjammerligt

Hvordan er man som bruger så hjulpet når man skal tage konkret stilling til enkelte eksempler med disse drilske ord? Som illustration vil jeg se på et gradsadverbial og et andet adverbial (sætningsadverbial eller holdningsadverbial afhængigt af terminologien).

Adjektivet *nydelig* er i RO opført som havende valgfrihed med hensyn til det adverbielle *-t*, jf. § 38. I denne paragraf gives dog ingen eksempler med *nydelig*, så man får ingen præcise anvisninger med hensyn til dette ord, men må parallelisere ud fra de givne eksempler. Slår man op i GRO, får man som sædvanlig udfoldet de oplysninger der i RO gives generelt:

nydelig¹ *adj.*

nydelig² *adv.* > nydeligt.

nydeligt *adv.* (som *bestemmelse*

til adj. el. adv. også nydelig);

□ opføre sig ~; ~/nydelig for-
arbejdet.

Eksemplet med *opføre sig* er tydeligvis en illustration af mådesadverbialet, hvor t'et er obligatorisk. Det andet eksempel skal formentlig vise *nydelig(t)* som gradsadverbial, men minder mest om et mådesadverbial ('forarbejdet på en nydelig måde', ikke 'meget forarbejdet'). Det er muligvis placeringen foran participiet der trækker den t-løse form med sig, men RO's § 38 giver parallelle eksempler med obligatorisk *-t*: »et .. omhyggeligt beskåret frugttræ«, »en venligt smilende person«, og valgfriheden i GRO's eksempel må således anses for tvivlsom.

PRO giver den mest udtømmende beskrivelse med hensyn til ordet *nydelig*:

nydelig *adj.* (..) som

adv. foran adj. el. adv. i bet. meget

også uden -t, fx: han var nydelig(t)

beruset; han var nydeligt klædt; hun

synger nydeligt

Her præciseres det at t'et kun kan undværes når adverbiet står som foranstillet gradsangivelse (på pædagogisk vis undgås fagtermen til fordel for en mere ligefrem beskrivelse), og der gives hele to eksempler på mådesadverbialet med obligatorisk *-t*, både som slutstillet adverbial og i den potentielt t-løse position foran participiet *klædt*.

Adjektivet *rolig* er ligesom *nydelig* opført som § 38-ord i RO. Ved nærlæsning af denne paragraf finder man to eksempler med dette ord, ét anbragt under mådesadverbialer: »Hun rejste sig roligt op« (*-t* er obligatorisk) – og ét under andre adverbialer, nemlig holdningsadverbial: »Du kan rolig(t) blive hjemme« (*-t* er valgfrit). Brugeren må imidlertid selv foretage denne kontrastering da eksemplerne står forskellige steder i paragraffen.

Også i dette tilfælde giver GRO og PRO besked på stedet. GRO præciserer at valgfriheden kun gælder for *rolig* brugt som sætningsadverbial og modstiller to eksempler:

rolig¹ *adj.*

rolig² *adv.* > roligt.

(..)

roligt adv. (som sætningsadv.

også rolig);

□ hun tog det ~; du kan ~/ro-
lig regne med, at han kommer.

PRO slipper knap så heldigt fra det: Til forskel fra *nydelig*-eksemplet er der her kun givet ét eksempel (med *t*-valgfrihed), og man får det indtryk at *rolig* som adverbium altid kan undvære *t*'et:

ro¹ sb. -en

• rolig adj. (..) som adv.

også uden -t, fx *det kan du rolig(t)*

regne med

Dette er dog i direkte modstrid med PRO's egen retskrivningsvejledning, hvor der netop gives et eksempel med *rolig* som mådesadverbial: »*Han fremlagde roligt problemet* (på en rolig måde)«.

Sammenfatning

Alt i alt må man sige at der både er fordele og ulemper ved hver af de modeller de tre retskrivningsordbøger har valgt. Fordelen ved RO's model er at man får en udførlig generel beskrivelse af reglerne med en del eksempler. Til gengæld bliver man som bruger ladet i stikken ved de konkrete opslagsord, og i praksis vil man ofte være i tvivl, måske især ved ord der sjældent optræder som gradsangivelse (som fx *nydelig* eller *kummerlig*). GRO og PRO udmærker sig ved at give besked på alfabetisk plads, hvilket er en fordel for de brugere der ikke er vant til at konferere med forord og vejledninger. De to ordbøger løber blot den risiko at give tvivlsomme eller direkte fejlagtige eksempler, som vi har set det i det foregående med *nydelig* og *rolig*. I PRO's tilfælde kommer man endda i modstrid med de anvisninger man selv har givet andetsteds. Det er dog helt sikkert en styrke ved GRO og PRO at de er mere eksplicitte end RO på dette punkt, og ved en gennemgang af de relevante ord skulle det være muligt at rette op på ovennævnte fejl.

Henrik Lorentzen

Afsluttende bemærkninger

Hvilken af de tre retskrivningsordbøger kan vi så anbefale? Svaret på det spørgsmål afhænger selvfølgelig af hvad man gerne vil have. Køber man GRO, får man *mange* ord (heriblandt en del proprier som man måske ikke har så meget at bruge til). Ved anskaffelse af PRO får man *næsten lige så mange* ord (men opstillet på en vanskeligt tilgængelig måde). Men hvis man vil have den *officielle* danske retskrivning, køber man RO. Så enkelt er det.

Selv om de to alternative retskrivningsordbøger i forord og pressemateriale hævder at være i overensstemmelse med den danske retskrivning som den er fastsat af Dansk Sprognævn i november 2001 (et væsentligt salgsargument), så *er* de det ikke og *kan* ikke være det eftersom de udkommer på samme tid som RO. Og her rører vi ved det centrale problem i forbindelse med udgivelse af alternative retskrivningsordbøger: De kan aldrig blive lige så officielle som Sprognævnets »lovtekst«. Det er naturligvis prisværdigt – og måske tiltrængt – med flere bud på det centrale og relevante ordforråd og på en lettere tilgængelig fremstilling af retskrivningsreglerne, men i tvivlstilfælde er der kun ét sted at finde det rigtige svar, og det er i RO. Det ligger i sagens natur. Vi kan derfor kun anvise to veje for alternative retskrivningsordbøger: De kan fastholde at de er lige så officielle som RO *hvis og kun hvis* de holder sig til at anføre præcis de samme ord og oplysninger. Men ønsker de i tilgift at bringe ord eller oplysninger der ikke er sanktioneret af RO (eller for den sags skyld at bortredigere ord som er normeret i RO), må de give køb på det officielle, men kan så til gengæld hævde at de byder på noget der er bedre end det officielle, fx bøjningsformer og ekstra opslagsord med grundlag i faktisk sprogbrug.

*Laurids Fahl
Ken Farø
Jan Heegård
Henrik Lorentzen*

Laurids Fahl, Ken Farø og Jan Heegård har tidligere været ansat ved DDO, hvor Henrik Lorentzen stadig arbejder.

Anmeldelsen har i let ændret (og udvidet) form været trykt i *LEDA-Nyt*, nr. 33, marts 2002.